

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ

**ΤΣΟΥΛΑ, ΤΣΙΠΑ, ΒΑΤΣΑ.  
ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΜΑΤΑ  
ΣΕ ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΥΣ ΟΡΟΥΣ**

*ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στην παρούσα μελέτη γίνεται λόγος για ποιμενικούς όρους και ιδιαιτέρως για τους όρους τσούλα, τσίπα, βάτσα, που αναφέρονται κυρίως σε γιδο-πρόβατα με κοντά άφτια, ενίοτε και πολύ κοντά μέχρι ανύπαρκτα. Η μελέτη στηρίζεται σε πλούσιον υλικόν, διαδεδομένον σε ολοκληρὸν τὸν Ἑλληνικὸν χώρον, τὸ ὁποῖον ὁ συγγρ. ἔχει ἐπιμελῶς συγκεντρώσει ἀπὸ κάθε πηγῇ, γραπτῇ ἢ προφορικῇ, καὶ τὴν ὁποῖαν παραθετεῖ.*

*Ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω ὅρους αἱ δύο πρώτοι (τσούλα, τσίπα) εἶναι πολὺ διαδεδομένοι ἀκόμη καὶ στὸν εὐρύτερον βαλκανικὸν χώρον, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν τρίτον (βάτσα), ποὺ ἀπαντᾷ περιορισμένα στὴν Κρήτην κυρίως καὶ στὸ νησί τῆς Δωδεκανήσου Κῶ, πάντοτε μὲ τὰ μέχρι σήμερα γνωστά.*

*Ὁ συγγρ. διατυπώνει παρατηρήματα μορφολογικῆς-σημασιολογικῆς ὕφους ἀλλὰ καὶ ἐτυμολογικῆς φύσεως. Ἀπὸ τὴν ἐτυμολογικὴν ἐξέταση ὁ συγγρ. καταλήγει στὸ κύριον συμπέρασμα ὅτι τὸ τσούλα συνδέεται μὲ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸ **κυλλός**, ποὺ ἔχει διασωθῇ μέχρι σήμερα στὴν Ἑλληνικὴ μὲ τὸν τύπον **κούλος**, ἐνῶ τὸ τσίπα συνδέεται μὲ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸ **σιπαλός**, ποὺ σημαίνει **ἄσχημος, κακόμορφος**, ὅπως εἶναι τὰ ζῶα μὲ μικρὰ ἀφτιά.*

**Α΄. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ.  
ΣΥΝΤΟΜΕΣ ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ**

Ὁ ποιμενικὸς ὅρος **τσούλα** καὶ τὰ συναφῇ παράγωγα καὶ σύνθετά του χρησιμοποιοῦνται συχνότερα ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ὅρους καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν ὅρον **τσίπα**, ποὺ εἶναι καὶ αὐτὸς ἄρκετὰ διαδεδομένος. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην περίπτωσιν εἶναι πολὺ ἀξιόλογη ἡ συμβολὴ τοῦ Γ. Ζευγώλη, ὁ ὁποῖος κατάρθρωσε νὰ παρουσιάσῃ

ἐξαιρετικά πλούσιο καὶ ἐνδιαφέρον ὑλικόν, συγκεντρωμένον ἀπὸ τὸν ἴδιο μὲ ἐπιμονὴν καὶ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὸ στόμα τῶν βοσκῶν τῆς Ὀρεινῆς Νάξου καὶ δημοσιευμένο τώρα στὸ ἔγκυρο λαογραφικὸν περιοδικόν, τὴν Λαογραφίαν, μὲ τὴν μορφήν ἐξειδικευμένης μελέτης τοῦ ποιμενικοῦ βίου τῆς Ὀρεινῆς Νάξου.

Ἀπὸ τὴν ἴδια Ναξιακὴ περιοχὴ, μιὰν περιοχὴ κατ' ἐξοχὴν γεωργοκτηνοτροφικὴν, ἔχομεν τώρα συγκεντρωμένον ἀπὸ τὴν στοματικὴ κυρίως παράδοση καὶ δημοσιευμένον ὑλικόν, πού, ἐννοεῖται, ἀναφέρεται πάντοτε στὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἐδῶ ἐνδιαφέρει, δηλ. στὸν χαρακτηρισμὸν κυρίως τῶν αἰγοπροβάτων μὲ μικρὰ ἢ καὶ ἀνύπαρκτα ἀφτιά.

Μὲ τὴν συλλογὴν ἀπὸ τὸ στόμα τῶν βοσκῶν καὶ δημοσίευση ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν Ὀρεινὴν Νάξον ἔχομεν στὴν διάθεσίν μας τελικὰ πλούσιον, ὀφειλόμενον στὸν μόχθον καὶ τὴν προσπάθειαν καὶ ἄλλων Ναξίων ἐρευνητῶν καὶ ἐπιστημόνων, ποὺ μνημονεύονται κατωτέρω καὶ εἶναι συγκεκριμένως οἱ: Μ. Ψαρρᾶς, οἱ ἀδελφοὶ Χουζούρη, ὁ Γ. Βερώνης, ὁ Ν. Λεβογιάννης καὶ ἀπὸ τὴν πεδινὴν Νάξο (Γλυνάδο) ὁ Μ. Σέργης.

Καρπὸς αὐτῆς τῆς πολλαπλῆς προσπάθειας εἶναι τὸ νὰ ἔχωμε σήμερα εἰκόνα ὑλικοῦ μοναδικοῦ σὲ πανελλήνιον ἐπίπεδον μὲ τὴν μέχρι ἐνὸς σημείου ἀπαιτούμενη πληρότητα.

Αὐτὸ ὅμως δὲν φθάνει. Ἡ διάδοσις τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ εἶναι κατὰ πολὺ εὐρύτερη, πρᾶγμα ποὺ καθιστᾷ ἀνίσχυρες παλαιότερες ἀντιλήψεις ὅτι ὁ τόπος καταγωγῆς ἐνὸς λαογραφικοῦ φαινομένου εἶναι ἐκεῖνος, στὸν ὁποῖον τὸ φαινόμενον παρουσιάζει τὴν μεγαλύτερη διάδοσιν.

Ὁ προσδιορισμὸς τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ζώων ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὸ χρῶμα τῶν, τὰ κέρατά τῶν καὶ τὰ ἀφτιά τῶν. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ζώων ἀπὸ τὰ ἀφτιά μικρὰ ἢ ἀνύπαρκτα ἐδημιούργησαν ὅρους, ὅπως οἱ ἀνωτέρω, συνήθως δυσσετυμολογήτους, ἢ ἐρμηνεῖα τῶν ὁποίων εἴλκυσε πάντως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν, Ἑλλήνων καὶ ξένων νὰ τοὺς συμπεριλάβουν στὰ μελετήματά τῶν.

Ἡ ἰδική μου προσπάθεια ἀποβλέπει στὸ νὰ καλύψῃ τὸ συγκεντρωθὲν ὑλικόν ἀπὸ ἔντυπα κάθε μορφῆς ἢ μέσω προφορικῶν μαρτυριῶν μὲ ἐπιτόπια ἔρευνα σὲ ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν χώρον. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι μὲ ἐνδελεχέστερη καὶ ἐντατικώτερη μελλοντικὴν ἔρευνα δὲν θὰμποροῦσε ἀσφαλῶς τὸ ὑλικόν νὰ ἐπαυξηθῇ. Πάντως καὶ μὲ τὸ καταγραφὲν καὶ παρουσιαζόμενον τώρα μπορεῖ νὰ ἔχη κανεῖς ἐπαρκῆ εἰκόνα του, τόσον ποὺ νὰ βοηθῇ στὴν ἐξαγωγήν ἐνδιαφερόντων συμπερασμάτων.

Ἡ παράθεσις τῶν στοιχείων, ἀκριβῶς ὅπως φέρονται δημοσιευμένα ἢ ἀδημοσίευτα, δὲν εἶναι περιττὴ ὡς ἐνίστε ἐπαναλαμβανόμενη. Ἀντιθέτως εἶναι, νομίζω, ἀναγκαῖα γιὰ τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῶν.

Τὸ νεώτερον ὑλικὸν ἀπαντᾷ συνήθως καὶ στὸν βαλκανικὸν χῶρον. Οἱ περισσότεροι ὅμως βαλκάνιοι κυρίως ἐρευνηταί, πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα, ἢ καὶ ἄλλα συναφῆ θέματα, συνήθως ἀγνοοῦν τὸ Ἑλληνικὸν ὑλικὸν καὶ τὴν διάδοση καὶ ἀξία του καὶ πολὺ περισσότερο μὲ τὴν ἐνδεχομένως ἀρχαία ἢ εὐρύτερα μεσαιωνικὴ ἱστορικὴ παράδοση καὶ καταγωγή του, πρᾶγμα πού τελικὰ δυσκολεύει τὴν ἐρμηνευτικὴν των προσπάθειαν. Οἱ ἐρευνες, ἐννοεῖται, στὸν χῶρον αὐτὸν τῶν Βαλκανίων ἐνισχυόμενες ἐπὶ πολλὰ χρόνια κάποτε ἀπὸ τὸ κυριαρχοῦν γνωστὸν καθεστῶς, πού ἐνδιέφερετο, ὑποτίθεται, νὰ ἀναδείξῃ καὶ προβάλῃ κάθε τι τὸ λαϊκόν, οἱ ἐρευνες, ἐπαναλαμβάνω, αὐτὲς εἶχαν καὶ τὸ ἀνάλογον ἀγαθὸν ἀποτελέσμα τῶν μέχρις ὠρισμένου σημείου.

Στὴν διαδικασίαν συλλογῆς ἀπὸ τὸν γράφοντα τοῦ ὑλικοῦ γιὰ τοὺς ἐξεταζομένους ποιμενικοὺς ὄρους ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Θεσσαλικὸν χῶρον ἔτειναν χεῖρα βοηθείας οἱ δ.φ. Θεόδωρος Νημᾶς καὶ Εὐάγγελος Καραμανῆς, διευθύνων τοῦ Κέντρου Λαογραφίας, τοὺς ὁποίους εὐχαριστῶ πολὺ καὶ γραπτῶς.

Ἴδου καὶ οἱ ἀποθησαυρισθέντες σχετικοὶ ὄροι κατὰ γεωγραφικὰς περιοχάς.

#### 1α. Νάξος (Ὀρεινή), τσούλα, τσούλικο

α') Ὁ Γ. Ζεργῶλης τὰ ὑπάρχει στὶς ὀνομασίες τῶν γιδοπροβάτων.

Απὸ τὸ τρίχωμα.

Τῶν κατσικῶν:

**ζωνοτσούλα** ἢ **ζωνότσουλη**, ζωνὴ καὶ μὲ μικρὰ ἄφτια, **μαυροτσούλα** **ἀβαδιά**, **μαυραβαδιά** καὶ μὲ κοντὰ ἄφτια, **μαυρομάσκαλη** **τσουλαβαδιά**, **μαυρομάσκαλη**, μὲ μικρὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα, **βρακατοτσούλα** **ἀβαδιά**, **βρακάτη**, μὲ μικρὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα, **παρδαλοτσούλα** **ἀβαδιά**, **παρδαλὴ** μὲ μικρὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα, **ζωνοτσούλα** **ἀβαδιά**, ζωνὴ μὲ κοντὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα. Σ' ὅλες τίς ὀνομασίες πού ὑπάρχουν ἀπὸ τὸ **φυρρὸ** τρίχωμα προσθέτουν τὴ λέξιν **τσούλα** (=μὲ κοντὰ ἄφτια), καὶ σχηματίζουν τά: **φυρροτσούλα**, **φυρρομάσκαλη** **τσούλα**, **φυρρομάουλη** **τσούλα**, **φυρρόζωνη** **τσούλα**, **φυρρασταράτη** **τσούλα**, **φυρρασπρομύτα** **τσούλα**, **φυρροπάρδαλη** **τσούλα**, **φυρροβρακάτη** **τσούλα**, **φυρροτζαγάτη** **τσούλα**, **φυρροκάπουλη** **τσούλα**, **φυρασπρόρια** **τσούλα**. Συνδυάζοντας τώρα τὸ **φυρρὸ** χρῶμα μὲ τὰ δύο παραπάνω γνωρίσματα, δηλ. **τσούλα** (= μὲ κοντὰ ἄφτια) καὶ **ἀβαδιά** χωρὶς κέρατα, δημιουργοῦν τά: **φυρροτσούλ'** **ἀβαδιά**, **φυρρασταράτη** **τσουλαβαδιά**, **φυρρασπρομύτα** **τσουλαβαδιά**, **φυρρομάσκαλη** **τσουλαβαδιά**, **φυρρόζωνη** **τσουλαβαδιά**, **φυρροπάρδαλη** **τσουλαβαδιά**, **φυρροτζαγάτη** **τσουλαμπαδιά**, **φυρροβρακάτη** **τσουλαβαδιά**, **φυρρομάουλη** **τσουλαβαδιά**, **φυρροκάπουλη** **τσουλαβαδιά**. Σ' αὐτὰ προσθέτοντας τὴ λέξιν **τσούλα**, σχηματίζουν: **καμωδοτσούλα**, **καμωδοπάρδαλη** **τσούλα**, **καμωδοτσούλ'** **ἀβαδιά**, **καμωδομάουλη** **τσουλαβαδιά**... **λιβανοτσούλα**, **λι-**

βανοτσούλ' *άβαδιά*, λιβανομάουλη τσουλαβαδιά... *δαφνοχελιοτσούλα*, *δαφνοχελιομάουλη τσούλα*· *δαφνοχελιοτσούλα άβαδιά*, *δαφνοχελιομάουλη τσουλαβαδιά*, *μορμοχελιομάουλη άβαδιά*, *μορμοχελιοτσούλ' άβαδιά* κ.λπ. Ανάλογες όνομασίες *λιβανοτσούλα*, *λιβανομάουλη τσούλα*, *λιβανοτσούλ' άβαδιά*, *λιβανομάουλη τσουλαβαδιά*,... *δαφνοχελιοτσούλα*, *δαφνοχελιομάουλη τσουλαβαδιά*, *μορμοχελιοτσούλ' άβαδιά* κ.τλ., *μορμοχερολιομάουλη τσουλαμπαδιά*.

Τῶν προβάτων.

*άσπρότσουλο*, άσπρο με μικρά άφτιά, *κουφότσουλο* (άσπρο ή μαύρο) εκείνο που από γεννησιμιό του δεν έχει καθόλου άφτιά, *κουφότσουλο κερατσούλι*, δεν έχει άφτιά ή έχει κέρατα, *άσπρότσουλο κουφό*, άσπρο, με κέρατα και μικρά άφτιά, *άσπρότσουλο κερατσούλι* (στο Φιλότι: άσπροκεράτσου τσοῦο), άσπρο με μικρά άφτιά *άσπροκουφότσουλο κερατσούλι*, άσπρο χωρίς άφτιά, με κέρατα, *μαυρομάτα τσούλα προβατίνα*... και μικρά άφτιά, *μαυρότσουλο κουφό*, μαύρο χωρίς άφτιά, *μαυροκουφότσουλο γερατσούλι*, μαύρο χωρίς άφτιά με κέρατα, *μαυρομάτα τσούλα*, *κερατσούλα*, *μαυρομάτα κερατσούλα* με μικρά άφτιά, *μαυρομάτικο κουφό*, *μαυρομάτικο* που δεν έχει καθόλου αυτιά, *μαουλοτσούλα*, *μαουλάτη* με μικρά άφτιά, *μαουλάτο κουφό πρόβατο*, *μαουλάτο* που δεν έχει καθόλου άφτιά, *φυρρομάτα τσούλα*, *φυρρομάτα* με μικρά άφτιά, *φυρρομάουλη τσούλα* άσπρη, με *φυρρά μάγουλα* και μικρά άφτιά, *φυρρομάουλη κουφή* άσπρη... χωρίς άφτιά, *φυρρομάτα τσούλα γερατσούλα*, *φυρρομάτα κερατσούλα* και με μικρά άφτιά, *μαυρότσουλο*, μαύρο με μικρά άφτιά, *ψαρότσουλο*, ψαρό με μικρά άφτιά, *ξαθόπουλα*, σκούρο καφέ με μικρά άφτιά, *ξαθόπουλο*, σκούρο καφέ, χωρίς άφτιά, *χαλιτομούτι τσοῦλο*, *χαλιτομούτικο* με μικρά άφτιά, *καπουλότσουλο*, μαύρο με άσπρα καπούλια και μικρά άφτιά, *βρακατότσουλο*, τὸ βρακάτο με μικρά άφτιά, *χαλινομούτι τζοῦλο πρόβατο*.

β') από τὰ κέρατα και τὰ άφτιά.

*τσούλα*, *τσούλικο*, όταν έχη από γεννησιμιό του μικρά άφτιά, *κουφή*, *κουφό* εκείνο που δεν έχει καθόλου άφτιά, παρὰ στη θέση τους δυὸ μικρὲς τρύπες. Λέγεται *κουφό*, ἐπειδὴ δεν ακούει καλά, *κουφοτσούλα*, τὸ *κουφότσουλο*, όταν από γεννησιμιό του, δεν έχη καθόλου άφτιά.

Ζευγώλης Γ., σ. 73-81.

1β'. Νάξος (Όρεινή, Δαμαριώνας).

*Τσούλικο* ζό, που έχει μικρά άφτιά, *μαυρότσουλο*, με μαύρα και κοντὰ άφτιά, *χελιότσουλο*, χέλιο με κοντὰ άφτιά, *ψαρότσουλο*, τὸ ζὸ με μικρά άφτιά, *τσουαμπαδιά*, μικρά άφτιά χωρίς κέρατα, *ψαροκουτσοκέρα*, ψαρή με κομμένα άφτιά, *τσουαμπάδι*, με μικρά άφτιά, *τσουαμπᾶς*, μικρά άφτιά, *ντριχωτοτσούλα*, με

τρίχες διαφόρων χρωμάτων και με μικρά άφτια. Για πρόβατα: **μαυρότσουλο κερατσιούλι**, μαύρο, έχει μικρά άφτια και κέρατα, **άσπρότσουλο** για τὰ ζά, τὸ ζὸ ἅμα ἔχει ἄσπρο καὶ δὲν ἔχει ἄφτια.

Βερόνης, Βοσκοί, σ. 133-134.

**1γ'. Νάξος** (Ορεινή, Φιλότι) **τσού(λ)α**, ἡ κατσίκα με μικρά άφτια, **τσουλάφτης**, ὁ ἄνθρωπος με πολὺ μικρά άφτια, **κουφό**, τό, με άτροφικά άφτια, **κουφότσουλο**, τὸ πρόβατο με πολὺ μικρά άφτια, **χελιοφάσουλη τσού(λ) ἀμπαδιά**, κατσίκα με βασικό χρώμα χέλιο... μικρά άφτια χωρίς κέρατα, **Τσοῦος**, παρωνύμιο ἄνδρα ἀπὸ τὸ Φιλότι με μικρά αὐτιά.

Χουζούρη, σ. 239, 366, 368, 369.

**1δ'. Νάξος** (Ορεινή, Φιλότι) **τσούλικο**, κατσικοπρόβατο πού 'χε μικρά ὄρθια άφτάκια, **ἀμπεότσονο** ἢ **κουφό** ἀπὸ τὰ κατσικοπρόβατα πού 'χε ἐντελῶς άτροφικά άφτια καὶ τὶς περισσότερες φορές ἦταν καὶ **κουφό**, πρόβατα **τσούλικά**, αὐτὰ πού 'χαν μικρά άφτάκια.

Μ. Ψαρράς, Ποιμενικά, σ. 36 καὶ 37.

**1ε'. Νάξος** (Ορεινή, Κωμιακή) **άσπροκεράτσουα**, πρόβατο με ἄσπρα κέρατα καὶ μικρά άφτια, **άσπρότσουο**, πρόβατο με ἄσπρα μικρά αὐτιά, **κερατσοῦα-κερατσοῦλης**, **κερατσοῦλικο**, κατσίκα ἢ πρόβατο με κέρατα καὶ με μικρά άφτια, **κουφότσουο**, τὸ πρόβατο πού δὲν ἔχει αὐτιά ἐκ γενετῆς, **μαυρασπρομυτοτσου-αμπαδιά**, γίδα με ἄσπρη μύτη, με μικρά αὐτιά (τσούλικά) καὶ χωρίς κέρατα, **μαυροτσούα**· γίδα με μαῦρο τρίχωμα καὶ μικρά αὐτιά, **μαυροχελιοτσούα**, γίδα μαύρη, λίγο χελιά καὶ με μικρά άφτια, **τσοῦα**· γίδα πού ἔχει μικρά άφτια, **τσουῦαμπάδης**, ὁ τράγος με μικρά άφτια καὶ χωρίς κέρατα, **τσουῦαμπαδιά**, γίδα με μικρά αὐτιά καὶ χωρίς κέρατα, **τσούλικο**, ζῶο με μικρά αὐτιά, **χελιοπαρδαῦοφώτου**, γίδα χελιά, λίγο παρδαλή καὶ με μικρά άφτια, **χελιότσουο** ζῶο με τρίχωμα χελιό καὶ με πολὺ μικρά άφτια.

Λεβιογιάννης, Βοσκίστ., σ. 43-71. λ.

**1ς'. Νάξος** (Πεδινή, Γλυνάδο) «**τσοῦλλες**» (κατσίκες με κοντὰ άφτια), **μαυρότσουλλα** (μαύρη με μικρά άφτια).

Σέργης, Γλυνάδο, σ. 226.

**2. Πάρος**, **τσοῦλλες**, οἱ κατσίκες με κοντὰ άφτια, **τσούλικο**, πρόβατο ἢ κατσίκι με μακριὰ (γραπτ. κοντὰ) άφτια.

Αλιπράντης, Λεξικ., σ. 563.

**3. Αμοργός**, **τσοῦλλες**, τὰ θηλυκὰ αἰγοπρόβατα, **τσούλικά** τὰ ἀρσενικά, **κουφότσουλα** ἢ **κουφὰ** αὐτὰ πού δὲν ἔχουν καθόλου άφτια.

Προφορική μαρτυρία δημάρχου Αμοργοῦ Ἑλ. Καραΐσκου.

**4. Ἱος**, **τσίπικος**, («τσίπα: ἐκεῖνη πού ἔχει μικρά άφτια») τσίπικο τραί. Με τὴν ἴδια σημασία καὶ στὴ Φολέγανδρο (ΧΙΛ 780, 137) καὶ Κίμωλο (ΧΙΛ 829, 28), **άτσίπικο γίδι**.

Μάνεσης. Κατάληξη -αβος, σ. 343. Βλ. και κατωτέρω ἀρ. 11 και 14 Κίμωλος και Φολέγανδρος.

Ὁ Μάνεσης, ὁ.π., λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὰ λήμματα τοῦ ΙΛ παραπέμπει και σὲ ἄλλα λήμματα ἀπὸ τὴν Ἥπειρο, τὴν Εὐβοία, τὴν Πελοπόννησο (Καλάβρυτα, Γορτυνία, Αἰγιαλός, Μεσσηνία κ.ἄ.), ὅπου τὸ λ. τσίπα, μετὰ τὴν ἀόριστη δήλωση ὅτι ἀπλῶς ἔχουν τὴν ἴδια σημασία μετὰ τὰ ἀπὸ αὐτὸν ἀναφερθέντα. Τὰ λήμματα αὐτὰ τοῦ Μάνεση δὲν ὑπερβαίνουν τὰ 10. Ἀπὸ ἰδική μου ἐρευνα στὸ ἴδιο ἀρχεῖο ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχουν και ἄλλα, ποὺ δὲν σημειώνει ὁ Μάνεσης, τὰ ὁποῖα τελικὰ προστιθέμενα σὲ ὅσα ἀναφέρει ὁ τελευταῖος ὑπερβαίνουν τὰ 20. Τὸ πρᾶγμα αὐτὸ διευρύνει τὸν χῶρον διαδόσεως τοῦ λ. τσίπα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἐξ ἄλλου ὁμως ἡ ἀόριστη διατύπωση «μετὰ τὴν ἴδια σημασία» δὲν καλύπτει τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν τὰ λήμματα, στὰ ὁποῖα ἡ ἀναφορά στὸ τσίπα δὲν εἶναι μονολεκτική μετὰ μόνη τὴν σημασία των ἀλλὰ συνοδεύεται και μετὰ ἄλλα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ μερικὰ λήμματα ἐκ τῶν παραπομπῶν τοῦ Μάνεση δημοσιεύονται ἐδῶ διευρυμένα, ὅπως καταγράφονται, χωρὶς αὐτὸ τελικὰ νὰ σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὴν παράθεσή των ἐπαναλαμβάνονται.

**5. Μύκονος, τσοῦλος, ἐπίθ. σοῦλος, θηλ. σοῦλα<sup>1</sup>.** Σούλα, ἐπίθ. προβατίνας (γρ. κατσίκας) μετὰ μικρὰ ἀφτιά. Στούς βόρειους Ἑλληνες **τσοῦλος** = τράγος ἢ κριάρι μετὰ κομμένα ἀφτιά. Ἀναφέρεται και Κωνσταντῆς τοῦ **Σοῦλου<sup>2</sup>** και **σοῦλα**, ἢ, προβατίνα (σπαν. κατσικά), μετὰ μικρὰ ἀφτιά, **σοῦλο** (πρόβατο), τὸ πρόβατο μετὰ μικρὰ ἀφτιά<sup>3</sup> κ' **φόσουλο**, ἀρνὶ ἢ πρόβατο μετὰ ἐκ γενετῆς κομμένα ἢ μικρὰ ἀφτιά<sup>4</sup>.

1. Μάνεσης, Λεξικὸν λ.

2. Μάνεσης, Τροπή, σ. 18. 9.

3. Κουσαθανᾶς, Χρηστικὸ λ. σοῦλα

4. Προφορική μαρτυρία Παναγιώτη Κουσαθανᾶ

**6. Ἄνδρος, τσοῦλες, τσοῦλικά, τὰ γιδοπρόβατα.**

Προφορική μαρτυρία Εἰρ. Δάμπαση.

**7. Κέα, τσοῦλες** τὶς κατσίκες μετὰ μικρὰ ἀφτιά, **τσοῦλικά** τὰ γιδοπρόβατα.

Προφορική μαρτυρία Στεφάνου Λέπουρα, κατοικοῦ Κέας.

**8. Κύθνος, τσοῦλικά,** μετὰ μικρὰ ἀφτιά γιδοπρόβατα.

Προφορική μαρτυρία Ἀντωνίου Κούτσικου, κατοικοῦ Κύθνου.

**9. Σέριφος, τσοῦλα,** κατσικά ἢ πρόβατο, «συνηθισμένα στοὺς παλαιούς και αὐτὰ ποὺ ἔχουν μικρὰ ἀφτιά τὰ λένε **τσοῦλικά**».

Προφορική μαρτυρία Θεοδώρου Λιβανίου και Μαριάνθης Λιβανίου, ἀρχαιολόγου.

**10. Σίφνος, τσοῦλλα<τσοῦλα,** γίδα ἢ προβατίνα ποὺ ἔχει μικρὰ κομμένα και στητὰ αὐτιά, **τσίπφα, τσίπφικο,** ὀνομασία γιδοπροβάτου, αὐτὸ ποὺ ἔχει μικρὰ-μικρὰ ἀφτιά.

Ν. Προμπονᾶς, Σίφνος λ.

**11. Κίμωλος, τσοῦλα, τσοῦλικο, ἀτσίπικα, τσίπικα.** Κατσίκες και προβατίνες μετὰ μικρὰ ἀφτιά.

Προφορική μαρτυρία Ἀντωνίου Ἀντιβάση, κτηνοτρόφου.

Βλ. ἀνωτέρω και Μάνεσης, Ἴος, ἀρ. 4.



**12. Μήλος «τσούλα τσούλικο, κατσίκα και προβάτα, άτσίπικα, τσούπικα».**  
Με μικρά άφτιά.

Προφορική μαρτυρία Αντωνίου Αντιβάση, κτηνοτρόφου.

**13. Σίκινος, τσίπικα, με μικρά άφτιά.** Τò **τσιούλα** δέν άπαντᾷ στην Σίκινο και την Φολέγανδρο, κατὰ τὸν πληροφοριοδότην μου.

Προφορική μαρτυρία Αντωνίου Αντιβάση, κτηνοτρόφου.

**14. Φολέγανδρος, άτσίπικα, με μικρά άφτιά.**

Μάνεσης, άνωτέρω Ίος, άρ. 14.

**15. Κρήτη, βάτσικο, πρόβατον έχον μικρά ὠτα, βατσᾶ** «ή μικρά ὠτα έχουσα προβατίνα» και **βατσόγα** «ή αἶγα, ή έχουσα μικρά ὠτα».

Ξανθουδίδης, Ποιμενικά, σ. 291. Σημειώνω με την εύκαιρίαν ότι τὰ περι **βάτσικου** (πρόβατο και κατσίκα χωρίς άφτιά, είναι γνωστά σ' όλόκληρη την Κρήτη, στην όποιαν περιλαμβάνεται και ή Ανατολική (βλ. Γαριφαλάκη Λεξ. λ.). Τò πρᾶγμα επιβεβαιώνει και ό καθηγ. Θεοχάρης Δετοράκης. Το **βάτσα** καταγράφεται ως λέξη του ιδιώματος της Κῶ από τὸν Αναστ. Καραναστάση, χωρίς βέβαια νά αποκλείεται τὸ γεγονός ότι όφείλεται ή ύπαρξή του μάλλον σὲ επίδραση ἐπὶ τοῦ ιδιώματος της Κῶ τοῦ Κρητικοῦ ιδιώματος, παρὰ τὸ ότι ή επίδραση αὐτὴ κατὰ τὸν Καραναστάση δέν είναι αἰσθητὴ σήμερα (Φωνητικὴ Κῶ σ. 20. Βλ. και κατωτέρω Ἑτυμολογικά).

**16. Ἀστυπάλεια, τσούλικο, τὸ** (<τσούλ-λικο, τὸ πρόβατον τὸ έχον μικρά ὠτα.

Καραναστάσης, Ἀστυπάλεια, σ. 103.

**17. Κῶς, βάτσα, ή προβατίνα με μικρά άφτιά, βάτσικο, τὸ άρνι, βοῦα, ή προβάτα με άφτιά, πὸν μόλις διακρίνονται, κουφή,** αὐτὴ που δέν έχει καθόλου άφτιά, παρὰ μόνο δυὸ τρῦπες.

Καραναστάσης, Κῶς, σ. 45.

**18. Νίσυρος, τσούλ-λα, ή έχουσα μικρά άφτιά, μισότσουλος με άφτιά κάπως μεγαλύτερα τῆς τσούλ-λας.**

Καραναστάσης, Νίσυρος, σ. 137.

Στην ποιμενική γλῶσσα τὸ αὐτό, ιδ. και ρ. **τσαλακῶνω** «τεντώνω τὰ άφτιά».

Σκανδαλίδης, Νίσυρος, λ.

**19. Κάρπαθος, τσούλα, ή, κατσίκι με μικρά άφτιά. Τσούλλικον, τὸ κατσίκι ή πρόβατο με μικρά άφτιά. Από τὸ τσουλλίν. Τσουλίν, τὸ μικρὸ άφτί. Κατσίκα ή πρόβατο με μικρά άφτιά. Τσουλοκαῦκιν, τὸ κατσίκι ή πρόβατο χωρίς κέρατα και με μικρά άφτιά. Από τὸ τσουλλιν (β') + καῦκος.**

Μηνᾶς, Λεξ. Καρπ. λ.

**20. Κάσος, Σσούλα, Ἄν ήταν μικρά (ένν.) άφτιά, τότε σσοῦλλα κατσίκα ή προβατίνα<sup>1</sup>, σσοῦλλος για τὸν τράγο και τὸν κριόν, Σσοῦλλος, παρωνύμιο άνδρὸς στην Κάσο<sup>2</sup>.**

1) Σοφός, Κάσος, σ. 88.

2) Προφορική μαρτυρία Μ. Σκουλιοῦ.

Προστίθεται ἀπλῶς ή λ. **τσυλλός, ή, ό (ν)** (άρχ. λ. «κυλός») ἐπίθ. κυλός, ό άνάπηρος ἀπὸ τὸ ένα ή τὰ δύο πόδια.

**21. Μεσσηνία, τσίπα** (και) **τσίπα-ο**, αίγα ή έχουσα τὰ ὦτα μικρά. Πβ. και **κουφή**.

Πρβλ. ακόμη **τσίπης**: βόδι με πολὺ μικρὰ ἀφτιά. **Τσίπατη**, ἀγελάδα με μικρὰ ἀφτιά.

ΙΛ χφ. 529, σ. 86.

**22. Γύθειον, τσάμπρα**, ή αίξ έκ τῶν ὠτων αὐτῆς.

ΚΛ χφ. 335, σ. 286, Νεστορίδης.

**23. Λακωνική, τσιούμπρα**, αίγα έκ τῶν ὠτων.

ΚΛ χφ. 446, Νεστορίδης.

**24. Λακωνία, τσιούμπρα**, ή αίγα ή έχουσα μικρὰ ὦτα.

ΚΛ χφ. 883, σ. 1417, Νεστορίδης.

**24α. Λακωνία**, Ζάρακα Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς, **τσιούλα**, με μικρὰ ἀφτιά, ή **κούφα**, με πάρα πολὺ μικρὰ ἀφτιά, σχεδὸν δὲν φαίνονται, **κούφα** = προβατίνα με πολὺ μικρὰ ἀφτιά, **τσιούλα** = προβατίνα ή γίδα με πολὺ μικρὰ ἀφτιά.

Βουμελιώτης, σ. 111, 387 και 404.

**25. Δημητσάνα, τσίπα**. Ὀνομασία αἰγός· ἔχει τὰ ὦτα πολὺ μικρὰ και ἀναλόγως τοῦ χρωματισμοῦ της λέγεται **τσιπαγκέσσα**, **τσιπα ρούσσα** κ.λπ. **τσιπαντρένια**· ὅταν ἔχη ἀμφοτέρω τὰ γνωρίσματα.

ΙΛ χφ. 221, σ. 54.

**26. Ηλεία**, ή έκ γενετῆς ἄνευ ὠτων προβατίνα, **τσιπα**, αίξ έχουσα μικρὰ ὦτα, **τσούλα**, προβατίνα έχουσα μικρὰ ὦτα έκ γενετῆς.

Ηλιόπουλος, Ἡλεία, σ. 270 και 271.

**27. Καλάβρυτα, τσίπα**, ή μακρόωτος (γραπτ. μικρόωτος) (ὄνομα γίδας).

ΚΛ χφ. 131, σ. 20, Παπανδρέου.

**28. Βερσίτσιον Καλαβρύτων, τσίπα** ή έχουσα μικρὰ ἀφτιά (γίδα).

Σακελλαρόπουλος, Καλάβρυτα.

**29. Φενεός (Κορινθίας), τσούλα**, με πολὺ μικρὰ ἀφτιά, **κουφά** χωρὶς αὐτιά (πτερύγια), **κοτσιαύτα (-τες)** με κομμένα ἀφτιά (γιά γιδοπρόβατα).

Αὐγέρης, Φενεός, σ. 150 και 151.

**29α. Τσιούλα**, γιά πρόβατο, **τσιούλος** (= κουτσάφτης).

Σαρλῆς, Φενεός, σ. 437 και 657.

**30. Ζάκυνθος, τσούλα**, ὄν. σύνηθες αἰγός. **Τσούλας, τσουλαύτης, τσούλικος**, ὁ ἔχων τεταμένα και ἐξέχοντα τὰ ὦτα. **Τσίπα**, ὄν. αἰγός.

Ζώης, Ζάκυνθος, λ.

**31. Λευκάδα, τσούλος, α, ο (σιλλός)**, ὁ ἔχων μικρὰ ὦτα (ἐπὶ ζώων).

Λάζαρης, Λευκάδα, λ.

**32. Κύμη, τσούπρα**, ή έχουσα ὦτα πολὺ μικρά.

ΚΛ χφ. 62, σ. 91, Ἀλεξανδρῆς.



**33. Στρόπωνες Εύβοίας, τσιούμπρους, τσιούλους.** Μερικά γίδια και πρόβατα γεννιώνται με κόγχες άφτιων άτροφικές. Μόλις έξέχουν από τη βάση, σά να είναι κομμένα ή φαγωμένα φαίνονται τ' αυτιά, τότε για τὰ γίδια υπάρχει τὸ επίθετο **τσιούμπρους, α -ου** και για τὰ πρόβατα τὸ επίθετο **τσιούλους – τσιούλα – τσιούλου**. Έχουμε παρατσούκλια ανθρώπων **τσιούμπρους** (Καμπιά Διρφύων), **Τσούλους** (Κοτσικιά Ληλαντίου).

ΚΛ χφ. 1607, Γ. Ντεγιάννη, Γλωσσ. ιδίωμα Στροπάνων Εύβοίας 1932, σ. 35.

**34. Άράχοβα Ναυπακτίας, τσιούρα, (ή),** προβατίνα με μικρά άφτια.

Μποσινάκος, Γλωσσικά, σ. 361.

**35. Αίτωλοακαρνανία, τσούλα** (ή) προβατίνα με μικρά άφτια.

«Τὸ λεξικὸ τῶν τσοπάνηδων»: Δημοσιεύθηκε στὸν «Αἰτωλοακαρνανικὸ Τύπο» τοῦ Ἠλ. Ζαπανιώτη καὶ ἀναδημοσιεύθηκε στὰ «Εὐρυτανικὰ Χρονικὰ» 8 (2003), Αὐγούστου 15, 2019.

**36. Εὐρυτανία, τσούρα,** ή μικρά ὦτα ἔχουσα γίδα.

ΚΛ χφ. 124, σ. 19, Βίος.

**37. Ρούμελη, τσιούλο,** με μικρά άφτια για τὸ πρόβατον, **τσούρα** (= τσιούλα) προβατίνα.

Δουκόπουλος, Ποιμενικά, σ. 66 καὶ 67.

**38. Δρακότρυπα Ἀγράφων, τσιούλου, -α** (τὸ) ἀκέρατο ζῶο με σηκωμένα τ' αυτιά του, ... τραὰ εἶναι **τσιούλα** (ή **τσιούλα, τσιούλους, -α, -ου**).

Τσιουρῆς Δημήτριος – Τσιουρῆ Σταυρούλα Δ. – Τσιουρῆ Αθανασία Δ.

**39. Ἀγραφα, τσιούλος** (-α, -ο) «κουτσάφτης» με μικρά ή κομμένα αυτιά (και για σκύλο).

Τάκης, Ἀγραφα, λ.

**40. Περιοχή Παλαμᾶ Καρδίτσας, τσιούλα,** προβατίνα με μικρά αυτιά.

Προφορική μαρτυρία Χαριλάου Ντούλα, φιλόλογου, εκπαιδευτικοῦ.

**41. Καραγκούνηδες, τσιούλους,** επίθ. **α, λ'κου**. Τὸ χωρὶς άφτια πρόβατο, τ' τσιούλα τ' προβατίνα.

Τζαμούρτας, Καραγκούνηδες, λ.

**42. Καπὰ Καρδίτσας, τσιούλους -α -ου** (κυρίως για ζῶα καὶ μάλιστα πρόβατα), αὐτὸς πὸν ἔχει πολὺ μικρὰ άφτια: «ἔχου στοὺ κουπάδι μ' ίφτα τσιούλις προβατίνες κ' ἕνα τσιούλου κριάρ».

Σουλιώτης, Καπὰ Καρδίτσας, λ.

**43. Μυρόφυλλο Τρικάλων, «τσιούλο» ή «τσιούλα»** με μικρά άφτια.

Ράπτης, Τρίκαλα, σ. 133.

**44. Θεσσαλία Δυτ., τσιούλους,** επίθ. ή **τσιούτλους,** ή **τσιούλα** τοῦ **τσιούλου**. Για πρόβατο πὸν ἔχει πολὺ μικρὰ ή κομμένα άφτια. Τὸ ἴδιο λέγεται εἰρων. καὶ για ἄνθρωπο.

Στάθης, Δυτ. Θεσσαλία, λ.

**45. Θεσσαλία, τσούλους** (ὁ) < ὁ τσοῦλος, αὐτὸς ποὺ ἔχει μικρὰ ἀφτιά ἢ κομμένα.

Χαντζιάρας Δημήτριος, λ.

**46. Χάσια Καλαμπάκας, τσιούλους.** Αὐτὸς ποὺ ἔχει πολὺ μικρὰ ἀφτιά (χαρακτ. ζώων κυρίως).

Σιούτας, Καλαμπάκα.

**47. Διάσελλο (Πάνιτσα) Ἀντιχάσια Τρικάλων, τσιούλους, α, ου,** με μικρὰ ἢ κομμένα ἀφτιά, **τσιούλα** τεντωμένα, ὄρθια «τσιούλα τ' ἀφτιά».

Ραπτοτάσιος, Ἀντιχάσια, λ.

**48. Μακρυχώρι Λάρισας, τσιούλα,** προβατίνα με κοντὰ ἀφτιά.

Προφορική μαρτυρία Εὐαγγ. Καραμανέ.

**49. Πλάτανος (Βάνια) Τρικάλων, τσιούλους, α, ου,** αὐτὸς ποὺ ἔχει πολὺ μικρὰ ἀφτιά ὑψωμένα καὶ κολλημένα στὸ κεφάλι ἢ καθόλου ἢ κομμένα (χαρακτ. ζώων κυρίως), **τσίπο**, τό, ὁμοίως ὡς ἄνω.

Νημάς, Γλωσσ., λ.

**50. Ὀλυμπος, τσιούλους, α,** καὶ **-ω -λκου,** αὐτὸς ποὺ ἔχει μικρὰ ἀφτιά.

Μπασλῆς, Ὀλυμπος, λ.

**51. Λαμάσι Τυρνάβου, τσιούλα,** ἡ προβατίνα ποὺ δὲν εἶχε ἀφτιά.

Καραμανές, Κοπατσ. Γρεβενῶν, σ. 187, σημ. 51.

**52. Σούλι, τσίπα,** ἡ γίδα ποὺ ἔχει αὐτιά μικρά.

ΚΛ χφ. 976, σ. 436, Λουκόπουλος.

**53. Ἡπειρος (Παραμυθιά) τσίπα,** ἡ γίδα με μικρὰ στενὰ ἀφτιά, ἡ **τσούλα.**

ΙΛ χφ. 679, σ. 38.

**54. Κούρεντα Ἡλείρου, τσιούλος -α -ο,** ἐκ τῶν ὧτων, πολὺ μικρὰ ὧτα ἔχων (γίδι).

ΚΛ χφ. 435, σ. 243, Χρ. Χρηστοβασίλης.

**55. Κοπατσαροχώρια Γρεβενῶν, τσίπα** γίδα χωρὶς κέρατα καὶ με μικρὰ ἀφτιά, **τσιούλα,** γίδα με μικρὰ αὐτιά.

Καραμανές, Κοπατσ. Γρεβενῶν, σ. 187.

**56. Βόϊον (ἐπαρχία), τσίπα,** χωρὶς κέρατα καὶ με μικρὰ ἀφτιά, **τσιούλα,** με μικρὰ αὐτιά.

Παπανικολάου, Βόϊον, σ. 73.

**57. Πιερία (Ὀρεινή), τδούλους** ἐπίθ. γιὰ πρόβατα με μικρὰ ἀφτιά, **τδουλουφτίκας,** αὐτὸς ποὺ ἔχει πολὺ μικρὰ ἀφτιά, **τδούπρους** (γιὰ κατσίκας) αὐτὸς ποὺ ἔχει μικρὰ ἀφτιά, «ἢ τδούπρα, ἡ γίδα» καὶ **cipa** «προβατίνα» με μικρὰς ρῶγες.

Παπαδοπούλου – Τζιτζιλῆς, Πιερία (Ὀρεινή), σ. 573-574.

**58. Δέλβινο καὶ Ἅγιοι Σαράντα, τσούλα,** ἡ, προβατίνα με πολὺ μικρὰ ἀφτιά.

Λ. Σπύρου, Δέλβινο, Ἅγ. Σαράντα, λ.

**59. Θάσος, τσίπου,** τού, πρόβατα με πολύ μικρά άφτια.

Προφορική μαρτυρία Σωτ. Γερακούδη.

**Τσίπους, τσίπα, τσίπου,** τὰ αἰγοπρόβατα με πολύ, παραπολύ μικρά αὐτιά «ἐνα τσίπου ἄρνι».

Βαρδαβούλιας, Γλωσσάρι, σ. 617.

**Τσίπα** λένε τὰ ζῶα, πού ἔχουν μικρά ἄφτια καί εἶναι κουφά.

Προφορική μαρτυρία Σταματίου Παναγιωτάρα.

**Τσιλογιόργης** ἐπών., γιατί εἶχε τσίλα ζῶα, ἤτοι ζῶα με μικρά ἄφτια.

Προφορική μαρτυρία Κων/νου Χιόνη, φιλόλογου ἐκπαιδευτικοῦ καί δοκίμου συγγραφέως, στὸν ὁποῖον ὀφείλονται καί ὅλες οἱ ἀνωτέρω ἐκ Θάσου μαρτυρίες.

**60. Ἵπειρος, τδούλου,** πρόβατο χωρὶς αὐτιά, **τδούλους,** αὐτὸς πού ἔχει μικρά αὐτιά (αἰγοπρόβ.).

Μπόγκας, Γλωσσ. ἰδιώμ., λ.

## Β'. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

Πρὶν προχωρήσω στὰ ἐπὶ μέρους, θεωρῶ ἀναγκαῖα νὰ παραθέσω ἐδῶ ὅσα ἄλλοτε ἔγραψα ἐξ ἀφορμῆς μιᾶς ἄλλης ἐτυμολογικῆς προσπάθειας.

Στὶς ἐνασχολήσεις μετὰ ἐτυμολογικὰ κινεῖται κανεὶς ὄχι σπάνια στὸν χώρον τῶν πιθανοτήτων, ὅταν μάλιστα τὰ στοιχεῖα πού προσφέρονται στὴν ἔρευναν κρίνονται ἀνεπαρκῆ. Αὐτὸ ἐξασφαλίζει στὸν ἀσχολούμενον μετὰ σχετικὰ θέματα τὴ δυνατότητα σὲ περιπτώσεις ὑπάρξεως πολλῶν καὶ διαφορετικῶν πιθανῶν ἐτυμολογιῶν νὰ ἀποκλίνει ὑπὲρ μιᾶς, τὴν ὁποῖαν θεωρεῖ πιὸ πιθανή, ἀφήνοντας ὅμως ἔτσι καὶ περιθώρια πρὸς περαιτέρω ἔρευναν, τὴν ὁποῖαν μποροῦν νὰ δικαιολογήσουν καλύτερα ἀνακαλυπτόμενα τυχὸν νέα στοιχεῖα.

Ὅσες φορές γίνεται λόγος γιὰ τοπωνύμια περιωρισμένου ἐνδιαφέροντος, ἰδίως μάλιστα γιὰ μικροτοπωνύμια, διευκολύνει, ἐνίοτε καταλυτικά, τὴν ὀρθὴν ἐτυμολογικὴν προσέγγιση ἢ γνώση τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα τῆς γεωγραφίας τῆς περιοχῆς, τὴν ὁποῖαν ἀφοροῦν.

**ΤΣΙΟΥΛΑ,** ἢ.

1. Ὁ καθηγ. Σέργης (ἀριθμ. 1ζ') παραθέτοντας σὲ νεανικὸ τοῦ ἔργον τὸ «**τσοῦλλας**» (κατσίκες με κοντὰ ἄφτια, ὅπως καὶ τὸ **μαυρότσοῦλλα**, (μαύρη με μικρὰ ἄφτια) παραπέμπει στὸ παρατιθέμενον ἀπὸ τὸν ἴδιον «**κερατσοῦλλα**», συντιθέμενον ἀπὸ τὰ λ. κέρας + τσοῦλλα. Τὸ τελευταῖον παράγει ἀπὸ τὸ ἰταλ. ciulla. Τὸ τσοῦλα ὅμως αὐτὸ συνδεόμενο μετὰ τὸ ἰταλικὸ ciulla δὲν ἔχει ἐτυμολογικὴ σχέση μετὰ τὸ λ., πού ἀναφέρεται σὲ ζῶα. Ἐχει διαφορετικὴ ἐτυμολογικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὸ τσοῦλα, πού μᾶς ἀπασχολεῖ, καὶ ἀποτελεῖ ὑβριστικὸν χαρακτηρισμὸν γιὰ ἀνήθι-

κη γυναῖκα παγκοίνως χρησιμοποιούμενον<sup>1</sup>. Ἐς σημειωθῇ μὲ τὴν εὐκαιρίαν ὅτι ἡ ἀναφερθεῖσα ἐτυμολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ δύο ἀπολύτως ὁμοίων λέξεων δὲν εἶναι μοναδικὴ καὶ μεμονωμένη. Παράδειγμα πρόχειρο καὶ ἡ λέξις **βάτσα**, ποὺ σημαίνει στὰ Κρητικὰ ιδιώματα ὅ,τι καὶ τὸ τσούλα. Στὴ Νάξον αὐτὸ τὸ βάτσα λέγεται κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορικὰ πρὸς ἐκδήλωση αἰσθήματος ψύχους καὶ ὄχι γιὰ ζῶο μὲ μικρὰ ἀφτιά<sup>2</sup>.

2. Κατὰ τὸν Ν. Προμπονᾶν τὸ Σίφνιο **τσούλ-λα**, ἡ (τὸ ζῶον πάντοτε) εἶναι δάν. ἀπὸ τὸ τσούλα (μὲ δίπλωση -λ-λ-), ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ σλαβ. tsul + κατάλ. – α) βλ. λ. Αὐτόθι μνημονεύεται καὶ τὸ **τσούλ-λα** ὡς ὕβριστικὸς χαρακτηρισμὸς γυναικας τοῦ δρόμου<sup>3</sup>.

3. Μὲ μονολεκτικὸν τρόπο δίνουν ἄλλοι τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ **τσιούλους** κ.λπ. προσδιορίζοντας τὴν παραγωγὴν του ἀπὸ τὸ βλάχικο ciul (ἀριθμ. 46, 49, 50) ἀλλὰ χαρακτηρίζοντας τὸ λ. καὶ ὡς Ρουμανοελληνικὸ (ἀριθμ. 45).

4. Ὁ καθηγητὴς Κ. Μηνᾶς (ἀριθμ. 19) παράγει τὸ **τσούλλικον** ἀπὸ τὸ λ. **τσουλλίν**, ποὺ, ὅπως τουλάχιστον γράφει, σημαίνει τὸ μικρὸ ἀφτί. Παρόμοια ἄποψη ὡς πρὸς τὴν σχέση τῶν λ. **τσουλι** **τσούλα** (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν σημασίαν τοῦ τελευταίου) διατυπώνει καὶ ἡ Γ. Κατσοῦδα γράφοντας συγκεκριμένως ὅτι «πρέπει νὰ προηγήθηκε ὁ τύπος **τσουλι**, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προῆλθε ὁ μεγεθυντικὸς τύπος **τσούλα** καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο, ὅπως καταγράφεται ἡ παραγωγικὴ διαδικασία σὲ δόκιμα λεξικά τῆς νέας Ἑλληνικῆς» (ὁ.π.).

5. Ὁ Σταῦρος Μάνεσης (ἀριθμ. 5) τὸ ἀπὸ τὴν Μύκονο **τσούλος**, **σοῦλος**, θηλ. **σοῦλα** θεωρεῖ ἀγνώστου ἐτυμολογίας.

6. Ὁ Στέφανος Ξανθοῦδιδης παλαιότερα γράφει ὅτι στὴν Κρήτη τὸ πρόβατο μὲ μικρὰ ἀφτιά ὀνομάζεται **βάτσικο** ἢ **βατζέ**, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ **βατσόγα** «ἡ αἶγα ἢ ἔχουσα μικρὰ ὄτα». “Πιστεῖται ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς βάτου **βάττινο** καὶ δηλοῖ τὸ ἐπίθετον **βάτσικο** μικρὸν ὡς τὸ βάττινον”. Τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Ξανθοῦδιδῆ ἀσπάζεται καὶ ὁ νεώτερος Ἀντ. Ξανθινάκης στὴν προσπάθειάν του νὰ ἐτυμολογήσῃ τὰ ἐπίθετα **βάτσικος** καὶ **βάτσης** = «αὐτὸς ποὺ ἔχει ἀφτιά μικρὰ ἢ στριφτά». Ἀπὸ τὸ βάττινο, δηλ. αὐτὸς ποὺ ἔχει ἀφτιά μικρὰ σὰν τὰ

1. Βλ. σχετικῶς Γ. Κατσοῦδα, «Ἀνάγκες γιὰ πρωτογενῆ ἐτυμολογικὴ ἔρευνα: παραδείγματα ἀπὸ τὸ λεξιλόγιον ταμποῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς», Ἑλληνικὴ ἐτυμολογία, Greek etymology, Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη) 1, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 364 (3.3. Ἡ τσούλα).

2. Βλ. ΙΑ λ. Τὸ λῆμμα προέρχεται ἀπὸ καταγραφὴν ἀπὸ τὴν Ἀπεΐρανθο τῆς Διαλεχτῆς Ζευγώλη-Γλέζου. Πρβλ. καὶ Κ. Καραποτόσογλου, «Συγκριτικὲς διερευνήσεις στὰ Νέα Ἑλληνικά», Λεξικογραφικὸν Δελτίον 16 (1986) σ. 268.

3. Βλ. λ. Στὴν περίπτωσιν ὅπου τσούλα, βάτσα κ.ἄ. ἔχομε μεταξὺ τῶν δύο λέξεων μορφολογικὴν ἀλλ’ ὄχι σημασιολογικὴν ὁμοιότητα.

βάτσινα (βατόμουρα). Ο β' τύπος από τὸν α' υποχωρ. Τὸ ἐπίθ., ἀναφερόμενο σὲ χαρακτηρισμὸ ἀνθρώπου, σημαίνει καὶ συνεσταλμένος, ζαρωμένος, πβ. τὸ κρητικὸ ἐπώνυμο **Βατσάκης**. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδην παραθέτει ὁ καθηγ. Ἰω. Προμπονᾶς, ἀμέσως κατωτέρω, καὶ καταλήγει στὸ ὅτι ἡ ἐτυμολογία του εἶναι ἄστοχη<sup>4</sup>.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπισημάνσεις ὁ Ἰω. Προμπονᾶς στηρίζεται σὲ μνεῖα τοῦ καθηγ. Ἀγαπητοῦ Τσοπανάκη, κατὰ τὴν ὁποίαν «ἡ λ. **οὔατα** σώζεται καὶ σήμε-  
ρα στὴν Κρήτη ἀπὸ ἀμάρτυρο ὑποκορ. *οὔατιον* > *βάτσι*· ἀπ' αὐτὸ ἔχουμε θηλ. πληθ. «βάτσες τὰ πρόβατα ποὺ ἔχουν μικρὰ αὐτάκια»». Ἀπὸ τὴν ἐτυμολογίαν αὐτὴν ὀρμώμενος ὁ Ἰω. Προμπονᾶς προχωρεῖ περαιτέρω προτείνοντας ἄλλην δικήν του. «Βάση ὑπόκειται ἡ λ. βάτσα. Ἀπὸ αὐτὸ σχηματίστηκε τὸ *βατσούλα*, ... τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ γίνη *\*ἀτσούλα* με ἀποβολὴν τοῦ ἀρχικοῦ τώρα γράμματος β καὶ αὐτὸ πάλι με ἀποβολὴν τοῦ α (λόγω συνεκφορᾶς π.χ. με τὸ μία τσούλα)». Καὶ προσθέτει: «Τὸ πότε καὶ πῶς ὁ τύπος αὐτὸς ταξίδεψε στὴν Ἠλεία καὶ στὴ Ρούμελη εἶναι ἓνα πρόβλημα ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι καὶ οἱ ποιμενικοὶ ὄροι ταξιδεύουν μαζί με τὰ ζῶα ποὺ συνοδεύουν, πρβλ. κατσίκι, κατσίκια».

Ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀνωτέρω ἃς μοῦ ἐπιτραπὴ νὰ παρατηρήσω γενικῶς τὰ ἑξῆς. Ἡ σύνδεση τοῦ «**βάτσα**» με τὸν καρπὸν τοῦ βάτου ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι περὰ τῆς ὁμοηχίας τὰ ἀφτιά τοῦ ζῶου εἶναι μικρά, ὅπως τοῦ καρποῦ τοῦ φυτοῦ, δύσκολα πράγματι μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ προσδοκίμη. Εἶναι ὅμως πιθανόν, θὰ ἔλεγα ἔστω με κάποιον δισταγμὸν, ὅτι πρὸς τὴν προτιθεμένη ἐτυμολογία ἴσως ὤθησαν τὸν Ξανθουδίδην οἱ δημῶδεις βογομλικοὺ χαρακτήρα διυστικὲς παραδόσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ ἔτσι καὶ ἀλλιῶς εὐρύτερα ἀσυμπάθιστο γιὰ τὶς βλαπτικὲς ιδιότητες καὶ ἐνέργειές του ζῶον συνδέεται καὶ με ἄλλα φυτὰ ἀλλὰ καὶ με τὸν βάτον.

Συγκεκριμένως σύμφωνα με τὶς δημῶδεις αὐτὲς παραδόσεις ὁ Χριστὸς ἀνταγωνιζόμενος τὸν διάβολο φέρεται νὰ λέγη: «“Ἐγὼ θὰ κάνω τὸ κλαρί γιὰ τὰ γίδια καὶ ὁ τελευταῖος ἐγὼ θὰ κάνω παλιούρια, βάτα, ἀγκάθια”. Καὶ πάλιν ὁ Χριστὸς ἔκανε ἀμπέλια, σταφύλια καὶ ὁ διάβολος ἔκανε βάτα με βατόμουρες, τ' ἀμπέλια ἔκαναν σταφύλια, τὰ βάτα ἀγκάθια καὶ βατόμουρες»<sup>5</sup>.

4. Βλ. γιὰ ὅλα τὰ ἀνωτέρω Ἰ. Κ. Προμπονᾶ, «Δυσετυμολόγητα», *Ναξικά* 9 (2019), Ἀθήνα 2020, σ. 393, 8. Ἄς ὑπομνησθῇ καὶ πάλιν (ἀρ. 17) ὅτι τὸ βάτσα εἶναι λ. γνωστὸν σ' ὁλόκληρη τὴν Κρήτην καὶ ὄχι μόνον, ὅπως ἔχει νομισθῇ, στὸ Κεντρικὸν ἢ Δυτικὸν τῆς τμῆμα ἀλλὰ καὶ στὸ Ἀνατολικὸ (βλ. Γαρεφαλάκης Λεξ., λ. βάτσικα ὁζᾶ (ζῶα με μικρὰ ἀφτιά). Ἔχω καὶ προφορικὴ μαρτυρίαν τοῦ συναδέλφου καθηγητῆ Θεοχ. Δετοράκη, ὁ ὁποῖος στηριζόμενος σὲ ἔρευνα ποὺ διενήργησε γιὰ λογαριασμὸν μου ἐπιβεβαιώνει τὴν ἔκταση τῆς διαδόσεως τῆς λέξεως.

5. Βλ. Δημητρίου Β. Οἰκονομίδου, «Λαογραφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ Πωγώνιον Ἠπειροῦ

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ πάλιν τώρα νὰ προβῶ σὲ ὠρισμένες εἰδικώτερες παρατηρήσεις με ἀφορμὴν τὴν κατὰ τὰ ἄλλα ἐνδιαφέρουσιν ἀνωτέρω ἐτυμολογίαν με τὴν δαιδαλώδη ὅμως μέσω ἐνδιαμέσων ὑποθετικῶν τύπων πορείαν (βάτσα, βατσούλα, ατσούλα, τσούλα).

α'. Τὸ **\*βατσούλα**, ἂν ἐδημιουργεῖτο, θὰ ἦταν κανονικὸς σχηματισμὸς ἐνὸς ὑποκοριστικοῦ τύπου τοῦ βάτσα (βάτσα + ὑποκορ. κατάληξη -ουλα, πρβλ. π.χ. κατσοκούλα). Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἐλειτουργοῦσε στὴν συνείδηση τῶν λαλούντων ὡς συνηθέστατο καὶ ἔτσι ἢ περαιτέρω ἐν λόγῳ πορεία του δὲν θὰ καθίστατο ἀναγκαία. Ἐννοεῖται ἔτσι ὅτι τὸ -ουλα ὡς κατάληξη δὲν ἔχει σχέση πρὸς τὸ τσούλα.

β'. Ὅτι μποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ σύμφυση με ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία μιᾶς νέας λέξεως ἀπὸ τὴν συνένωση δύο σημασιολογικῶς ταυτιζομένων λέξεων με συνεκφορὰν τμήματος τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης ἢ τμήματος τῆς πρώτης καὶ ὁλόκληρης τῆς δεύτερης εἶναι πιθανόν, βλ. τὸ παραδιδόμενον **βατσόγα** (βάτσα + αἶγα ἢ κατὰ τὸ ΙΑ βάτσης + αἶγα). Ἀπὸ μιᾶς τέτοια σύμφυσης θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι προσδόκιμο τὸ σύνθετο **\*βατσάπα** (βάτσα + τσίπα) καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἓνα ἐπίθετο **βατσάπικος** με τὴν κοινὴν κατάληξη -ικός.

γ'. Τὸ ὑποτιθέμενο λ. **\*ατσοῦλα** μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ β ἀπὸ τὸ **\*βατσούλα** δὲν ὑπῆρχεν ἴσως λόγος νὰ ἀποβάλῃ καὶ αὐτὸ τὸ ἀρχικόν τοῦ λ. α. γιὰ νὰ φθάσῃ τελικὰ στὸ τσούλα. Τὸ **ατσοῦλα** καὶ χωρὶς τὴν ὑποτιθεμένην ἀποβολὴν θὰ μποροῦσε νὰ σταθῇ ὡς τσούλα, με τὴν ἐξήγησιν ὅτι τὸ α εἶναι ἀπλῶς προθετικόν, συνηθισμένον φαινόμενον, πρβλ. τὴν ὀνομασίαν **τσάπικο** καὶ **ατσίπικο**, γιὰ γιδοπρόβατα ἐπίσης, ὅπως ἔχω σημειώσῃ, με μικρὰ ἀφτιά.

δ'. Δὲν θὰ ἦταν ἀπίθανον νὰ ἔχωμε ἓνα συμπεφυρμένο σύνθετο βατσούλα ὡς προϊόν τῶν λέξεων βάτσα + ζούλα, ἀφοῦ μάλιστα τὸ ζούλα κατ' ἐτυμολογίαν τοῦ Μάνεση προέρχεται ἀπὸ τὸ τσούλα.

ε'. Καὶ τὸ κυριώτερον, τὸ τσούλα, ὅπως διαπιστώθηκε ἀνωτέρω ἀπὸ τὴν παράθεσιν τοῦ σχετικοῦ ὕλικου, δὲν εἶναι οὔτε μόνον Ναξιακὸν οὔτε μόνον Κυκλαδικὸν οὔτε μόνον πανελλήνιον. Τὸ λ. εἶναι παμβαλκανικόν καὶ ἔτσι χρειάζεταιται ἄλλης μορφῆς καὶ διαδικασίας ἐτυμολογικὴν ἀντιμετώπισιν.

Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον, σὲ περισσότερον ἀσφαλὲς ἔδαφος ἐπιβαίνει ὁ φιλόλογος Καραποτόσογλου κινούμενος στὸ ὡς ἄνω πλαίσιο, τὸ παμβαλκανικόν. Γράφει «Ἡ λ. εἶναι βαλκανικὴ, πρβ.: ρουμανικὰ *ciul, ciulă* = ohne Ohren, mit sehr kleinen Ohren (χωρὶς ἀφτιά, με πολὺ μικρὰ ἀφτιά) σερβοκροατικὰ *čula* = *picora con piccole orecchie* (πρόβατο με μικρὰ ἀφτιά), ποὺ ἔχει περάσει καὶ στὴ δημώδη

(8 Ἰουλ. – 7 Αὐγούστου 1965)», *Ἑπετ. Κέντρου Ἑρευν. τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* 18-19 (1965-66), ἐν Ἀθήναις 1969, σ. 219.



τουρκική ως *çula* (= πρόβατο ή κατσίκι με μικρά άφτια, και πιθανόν επιβιώνει και στο ιταλικό ιδιωματικό *giuleta* = *capretta* (= κατσικάκι), που προϋποθέτει τον άμάρτυρο (?) τύπο \**giula* = κατσικά, ενώ έχει διατυπωθεί ή άποψη ότι ή λ. συνδέεται με το αρχαϊόν ελληνικό **κυλλός** = κυρτός, έπικαμπής, άπ' όπου και το νεοελληνικό **κουλλός**»<sup>6</sup>.

Ότι οί πηγές (λεξικά) του Καραποτόσογλου και ότι ό ίδιος άγνοούν ή παραγνωρίζουν τελείως την Έλληνικήν περίπτωση της εύρείας διαδόσεως κ.λπ. του τσούλα είναι έμφανές. Έξ άλλου ή έτυμολογική σύνδεση του λήμματος με το λήμμα **κυλλός** είναι άοριστη και χωρίς παραπομπή (βλ. κατωτέρω).

Οί άτέλειες αυτές με παρεκίνησαν μαζί με άλλα νά αναζητήσω περισσότερα στοιχεία στις βαλκανικές χώρες και το έπέτυχα σχετικά μέσω του γνωρίζοντος βαλκανικές γλώσσες Θεοφάνη Δασούλα, ΕΔΤΠ Φιλολ. Σχολής Πανεπιστημίου Ίωαννίνων, ό όποιος μου απέστειλε την άμέσως κατωτέρω σέ φωτοτυπία τώρα δημοσιευμένη με άσήμαντες έπεμβάσεις σελίδα, άποτέλεσμα έρευνας την όποιαν διεξήγαγε, για την όποιαν τον ευχαριστώ από μυχού ψυχής:

**ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ  
ΓΙΑ ΤΟ ΡΟΥΜΑΝΙΚΟ ΕΠΙΘΕΤΟ CÍUL, -Ă,  
Σύμφωνα με τὰ λεξικά τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας**

**cíul, -ă**, επίθ. **1.** (για ζώο) α. με αυτιά πιο μικρά από τὰ κανονικά β. με χτυπημένα, τραυματισμένα αυτιά γ. (ειδικώτ. για γελάδα, βόδι) χωρίς ένα κέρατο γ. (ειδικώτ. για πρόβατο) χωρίς κέρατα **2.** (για άνθρωπο πιο σπάνιο) με μικρά αυτιά ή με κομμένο αὐτί. Έτυμολογία άγνωστη. Υπάρχουν πολλά παράγωγα του επιθέτου στην ρουμανική γλώσσα.

Η λέξη υπάρχει και στη Βλαχική/Αρομουνική γλώσσα με τις ίδιες περίπου σημασίες. Προσθέτω και την έννοια: δέντρο χωρίς κλαδιά.

Θωρεΐται ότι προέρχεται από το ρήμα *ciuli / ciulesc*, που έχει αντίστοιχες σημασίες οι όποιες σχετίζονται με το επίθετο **cíul** αλλά και μερικές επιπλέον, όπως τεντώνω τὰ αυτιά μου για νά ακούσω κάτι.

**Κατὰ τὸν Α. Phillipide** (το *Bausteine zur romanischen Philologie Festschrift Mussafia*, p. 54) τὸ επίθ. *ciul* προέρχεται από το ρήμα *ciuli*, τὸ όποιο συνδέει με τὸ ελληνικό «κυλῶ».

**Κατὰ τὸν Diclescu** (*Dacoromania* IV 428, και 442), τὸν Pascu (I 193), τὸν Pușcariu, Lr., 260) και τὸ DAR. τὸ επίθ. *ciul* προέρχεται από τὸ ελληνικό **κυλ-**

6. Βλ. Κ. Καραποτόσογλου, Γλωσσικά, σ. 91-92.

λός «χωλός, κουλός». Μάλιστα ο Diculescu αναφέρει και την αρχαία ελληνική φράση **κυλλὸν τὸ οὗς** «κοντὸ καὶ ἀκρωτηριασμένο αὐτί».

**Κατὰ τὸν Cihac**, τὸ ἐπίθ. *ciul* προέρχεται ἀπὸ τὸ Σερβικὸ *čula*, *čulan* «μὲ μικρὰ αὐτιά». Ἐπίσης θεωρεῖ ἐλάχιστα πιθανὴ τὴ προέλευση ἀπὸ τὸ σερβ. *čuliti* (Cihac, II, 58) ἢ ἀπὸ lat. *\*ciullire*, ἢ τὸ gr. κυλλῶ, ποὺ προτείνει ὁ Philippide.

**Κατὰ τὸ DEX, MDA** τὸ ἐπίθ. *ciul* προέρχεται ἀπὸ τὸ Σερβικὸ *čula*, *čulan* «μὲ μικρὰ αὐτιά» (Scriban, Șăineanu).

**Στὴ σερβικὴ γλῶσσα:** *čula*, *čulan*, *čula*, *čulonja* «μὲ μικρὰ αὐτιά», *čuloca* «ὄνομα προβάτου».

**Στὴν οὐγγρικὴ γλῶσσα:** *csula*, *csulya*, *sula* «μὲ αὐτιά κρεμασμένα, μικρά, κομμένα, μικρὰ κέρατα» *csuli*, *csulyi*, *csuri* «μὲ πλαδαρά, παραμορφωμένα αὐτιά, χωρὶς κέρατο».

**Στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα:** *čul* «μὲ κομμένα αὐτιά» ἢ «μὲ μικρὰ αὐτιά», ὅλα τὰ πιθανὰ δάνεια ἀπὸ τὴν ρουμανικὴ γλῶσσα.

Ὅλες οἱ ἀνωτέρω περιπτώσεις θεωροῦνται ποιμενικὰ δάνεια τῆς ρουμανικῆς γλώσσας πρὸς αὐτές.

Πρὸς τὴν σύνδεση τοῦ τσούλα (*ciul*) μὲ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν *κυλλός* εἶχα ταχθῇ καὶ ἐγὼ (τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ μαρτύρων, κατὰ τὸν Λουκιανόν) πρὶν ἀποκτήσω τὴν τελευταίαν πληροφορίαν. Ὅπως ἀνεφερα, ὁ Καραποτόσογλου προβάλλει ἀορίστως τὴν ἄποψη αὐτή, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ φαίνεται ἂν καὶ κατὰ πόσον τὴν ἀποδέχεται. Ὁ Parahagi εἶναι προφανές ὅτι τάσσεται ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἐτυμολογίας ἀναφέροντας στὸ πολὺ ἀξιόλογο λεξικὸ του: «(cheval, mouton) qui a de petites oreilles < κυλλός, difforme, δηλ. δυσμορφος, ἄσχημος καὶ estropié (σακατεμένος)». Ὁ ἀναφερόμενος στὸν παρατεθέντα κατάλογο Diculescu ἐκφράζεται πληρέστερα, νομίζω, γράφοντας ὅτι τὸ ἐπίθ. *ciul* προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν *κυλλός* «χωλός, κουλός» καὶ προσθέτοντας τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φράσιν «*κυλλὸν τὸ οὗς* (κοντὸ καὶ ἀκρωτηριασμένο ἀφτί)».

Ἡ φράσις αὐτή, ποὺ προέρχεται συγκεκριμένως ἀπὸ Ἱπποκρατικὸ κείμενο, εἶχα πάντοτε τὴ γνώμη, καὶ τὴν διατηρῶ, ὅτι ἐνισχύει τὴν ὡς ἂν ἐτυμολογικὴ προσέγγισιν, λόγῳ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὰ μικρὰ ἢ κομμένα ἀφτιά τῶν ζώων. Τὸ *κυλλός* «ὡς λέξις Ἑλληνικὴ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε εἰσαχθῇ στὶς βαλκανικὰς γλῶσσας, ὅπως τόσες ἄλλες, γιὰ εὐνοήτους λόγους, πολὺ περισσότερον ποὺ ἀναφέρεται καὶ σὲ χριστιανικὰ κείμενα καὶ συγκεκριμένως στὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου (11, 28, πρβλ. καὶ **κυλλόω**, **κύλλωμα** = μέλος μὲ ἀτελὴ διάπλασις, δισπλασία μελῶν τοῦ σώματος) κ.ἄ. ἀπὸ τὰ ὅποια θὰ μπορούσε νὰ εἰσαχθῇ καὶ στὴν ποιμενικὴ γλῶσσα τῶν βαλκανικῶν λαῶν.

Τὸ *κυλλός* μὲ τὴν διπλὴν σημασίαν τοῦ ἀκρωτηριασμένου καὶ δυσμόρφου (τὸ δεύτερον, ὅπως ἔχω ἀναφέρει, εἶναι φυσικὴ ἀπόρροια τοῦ πρώτου) συμ-

πίπτει ἀπολύτως μετὰ τὴν εἰκόνα μετὰ τὰ δύο σωματικὰ ἐλαττώματα τοῦ ζώου, πού ὁ ἄνθρωπος τὸ παρουσιάζει παρατηρώντας το. Τὴν εἰκόνα αὐτὴν τοῦ δυσμόρφου κατὰ τὴν ἀφελῇ λαϊκὴν δεισιδαίμονα ἀντίληψη τὴν βιώνουν ἀρνητικὰ ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ ζῶα, πού στενοχωροῦνται γι' αὐτό. Ἴδου καὶ τὸ σχετικὸν δεῖγμα ἀπὸ παράδοση τῆς περιοχῆς Σητείας τῆς Κρήτης. «*βάτσικα ὀζᾶ* = ζῶα μετὰ μικρὰ ἀφτιά». Λένε πὼς τὰ βάτσικα ὀζᾶ εἶναι γούρι στὸ κουράδι, γιὰτὶ στενοχωροῦνται πού εἶναι ἄσχημα τ' ἀφτιά τως. Ἐτσὰ μικὰ ὀπού 'ναι, καὶ κάνουνε ντοᾶ (δέηση, εὐχὴ) στὸ Θεό νὰ «*πληθαίνῃ τὸ κουράδι νὰ χώνουνται μέσα στὰ πολλὰ νὰ μὴ φαίνοντα*»<sup>7</sup>.

Ὑπάρχει ἀκόμη ἓνα θέμα, πού θὰ μπορούσε νὰ ἔχῃ κάποιο ἐνδιαφέρον. Σὲ δύο περιπτώσεις ἔχομε, ἀπὸ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Κῶ, ὅπου παρατίθεται τὸ **τσουῦλος** καὶ ἐντὸς παρενθέσεως (**συλλός**, γραπτ. **συλλός**) = ὁ ἔχων μικρὰ ὄντα ἐπὶ ζώων (ἀριθμ. 31) καὶ τὸ *τυλλός* (ἀρχ. λ. *κυλλός*) ἐπίθ. *κυλός*, ὁ ἀνάπηρος ἀπὸ τὸ ἓνα ἢ ἀπὸ τὰ δύο χέρια. Νὰ δεχθῇ κανεὶς ὅτι τὸ *κυλλός* ἔχει ἐπιβιώσει μέχρι σήμερα; Προσωπικὰ ἀποκλίνω πρὸς τὴν ἄποψη, ὅτι οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς ὄζουν μᾶλλον παρεμβάσεων (ἡμι)λογίων (11, 18, πρβλ. καὶ **κυλλόω**, **κύλλωμα** = μέλος μετὰ ἀτελὴ διάπλαση, δισπλασία μελῶν τοῦ σώματος). Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείω τίποτα ἔχοντας μάλιστα ὡς δεδομένον ὅτι τὸ **κυλλός** ἀναφερόμενο καὶ σὲ μεσαιωνικὰς πηγὰς ἔχει ἐπιβιώσει στὴν προφορικὴ παράδοση μέχρι σήμερα ὑπὸ τὸν τύπον, ἔστω, **κυλός**. Τὴν ἐπιβίωση αὕτη ὑποστηρίζουν ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ ἐρευνῆται.

**ΤΣΙΠΑ**, ἢ, **ΒΑΤΣΑ**, ἢ.

Ὁ Ν. Προμποναῖς (ἀρ. 10) καταχωρίζει στὸ γλωσσάριό του ἀπὸ τὴ Σίφνο τὸ λ. *τσίπα*, ἀλλὰ παραπέμπει γιὰ τὴν ἐτυμολογίαν του στὸ ἐπίσης καταχωριζόμενον λ. **τσίπα**. Ἡ χρῆσις τοῦ συμφωνικοῦ συμπλέγματος *πφ* ἀντὶ *π* στὸ λῆμμα αὐτὸ εἶναι πολὺ συνηθισμένη στὴ Σίφνο, ἀλλὰ ὄχι μόνον Σιφνιακὴ. Ὁ τύπος *τσίπα* = *τσίπα* μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλου, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὴν Κάλυμνο<sup>8</sup>. Αὐτὸ τὸ *τσίπα* < *τσίπα* πού ἀναφέρει, καὶ ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ πολλοὺς, ὁ Ν. Προμποναῖς τὸ παράγει ἀπὸ τὸ *σλαβ.* *tsipa*, ἐξηγούμενον ὡς «*ὕμενας*» κ.ἄ. συναφῇ εἶναι σημασιολογικῶς γενικῶς ἄσχετο πρὸς γιδοπρόβατα κ.λπ. ζῶα. Παρὰ ταῦτα ἐξηγώντας τὸ ὁ Ν. Προμποναῖς παρατηρεῖ ὅτι σημαίνει μεταξὺ ἄλλων, «*ὅ, τι καὶ τὸ τσίπικο*, τὸ ὁποῖο τεκμηριώνει καὶ μετὰ παράδειγμα, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἢ *τσίπα* ὡς

7. Βλ. Ν. Γαρεφαλᾶκη, λ.

8. Βλ. Σκανδαλίδης, Κάλυμνος, λ. Ποικίλα πάντως συμφωνικὰ συμπλέγματα καὶ ὄχι μόνον τὸ ἀνωτέρω (*πφ* ἀντὶ *π*) παρατηροῦνται καὶ σὲ ἄλλα γλωσσικὰ ἰδιώματα.

προβατίνα. Τελικά τὸ λ. **τσιπίφικο** πιθανολογεῖ μόνον ὁ Ν. Προμπονάς, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὅτι παράγεται ἀπὸ τὸ τσίπα + κατάλ. -ικο, πού βέβαια εἶναι ἡ ὀνομασία προβάτου με μικρά ἀφτιά, πράγμα πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ὁ Σταῦρος Μάνεσης πέρα τῶν ὅσων πολλῶν παρουσιάζει ἀπὸ τὴ Μύκονο κ.ἄ. ἐν σχέσει πρὸς τὴν διάδοση τοῦ λ. *τσιπα* (ἀριθμ. 5), γράφει τὰ ἐξῆς προεισαγωγῶς, τὰ ὁποῖα πιστεύει ὅτι τὸν ὁδηγοῦν στὴν ἐτυμολόγησή του.

Τὸ ἐπίθετο τσίπαβος με τὴν παραγωγικὴ κατάληξη -αβος<sup>9</sup> προέρχεται «προφανῶς ἀπὸ τὴ συνηθέστατη λ. τσίπα, πού ἀπὸ τὴ σημ. τοῦ ὑμένα πῆρε γενικὰ τὴν ἔννοια τοῦ λεπτοῦ, τοῦ μικροῦ, τοῦ λίγου...». Ἔτσι σημαίνει γενικότερα τὸν ἰστό τῆς ἀράχνης, τὸ καϊμάκι, τὴν προσωπίδα τῶν παιδιῶν, τὴ μεμβράνη τοῦ ἄβγοῦ κ.λπ. «Στὴν συνέχεια εἶπαν καὶ τσίπα, γίδα, ὡσὰν ἀπὸ ἀρσενικὸ τσίπος<sup>10</sup>, ἀπὸ τὴν κατάληξη -α τοῦ θηλ. οὐς. τσίπα: ἐκείνη πού ἔχει μικρά ἀφτιά».

Ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ ἐτυμολόγησις τοῦ Μάνεση με αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν φαίνεται ἀπολύτως σαφής, ἐκτὸς ἐὰν με τὴν ἔκφραση «εἶπαν καὶ τσίπα» θεωρῇ αὐτονόητο ὅτι ἡ ὀνομασία θὰ μπορούσε ἄνετα ἀποβάλλουσα τὴν ἔννοια μεμβράνη κ.λπ. νὰ ἀποδοθῇ καὶ σὲ ζῶα με μικρά ἀφτιά, με δεδομένον ὅτι τὸ ὄνομα κατάντησε κάποτε νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἀπλὸ ἢ σύνθετο ὁποιοδήποτε μικρὸ πρᾶγμα, ἐπομένως καὶ αἰγοπρόβατα με βασικὸ γνῶρισμα, ὅπως ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Μάνεσης, τὰ μικρά ἀφτιά<sup>11</sup>. Πρὸς τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἄλλων τὸ σύνθετο **τσούπαβη** = γίδα με μικρὰς ρῶγες καὶ κυρίως, **τσιπαβος** = με κάποιο μικρὸ μέλος τοῦ σώματος, τσίπα με ὁποιοδήποτε μικρὸ κ.ἄ., πού προσδιορίζουν αἰγοπρόβατο με μικρὰς ρῶγες μαστῶν καὶ ὄχι με μικρά ἀφτιά. Ὁ Μάνεσης, ἀνικανοποίητος καὶ ὁ ἴδιος, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὴν ἐτυμολογικὴν του πρότασι, παραπέμπει γιὰ τὰ περαιτέρω στὸν Αὐστριακὸν G. Meyer καὶ στὸν Ν. Ἀνδριώτην. Ὁ G. Meyer στὸ Ἀλβαν. λεξικόν του (σ. 441) ἐτυμολογεῖ τὴ λ. *τσιπα* ἀπὸ τὸ *cipa*, σλαβ. *ρίζα* *čib*. Ἴδου ὅμως τί προκύπτει ἀπὸ αὐτὸ πού ἰσχυρίζεται ὁ Meyer στὸ μεγάλο, μεταγενέστερο λεξικόν του, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἀναφερόμενα στὴν ἴδια σελίδα 441 τοῦ λεξικοῦ τοῦ Neugriechische Studien.

Στὸ ἔργον του αὐτὸ τὸ τσίπα ὑπάγει στὸ λ. **τσιпка**. Δὲν μπορεῖ σήμερα, γρά-

9. Γιὰ τὴν κατάληξη αὕτῃ ἔχουν γράψῃ πολλοὶ ἀμύπολλα ὡς μὴ ὠφελε ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Οἱ πάντες πάντως ὑποστηρίζουν τὴν σλαβικὴν τῆς προέλευσις, πλὴν τοῦ Ἰω. Προμπονά πού δέχεται (:) τὴν Ἑλληνικὴν.

10. Ἀπὸ τὸν Θεσσαλικὸν χώρον παραδίδεται καὶ ὁ τύπος **τσιπο**, τὸ (ἀριθμ. 49).

11. Φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις, ἔστω πολὺ σπάνιες, ἂν κρίνω τουλάχιστον ἀπὸ μία πού γνωρίζω ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ὀρεινῆς Πιερίας, σύμφωνα με τὸ ὅποιον τὸ «*cipa* = προβατίνα με μικρὰς ρῶγες, ὅπως ἔχει ἀνωτέρω σημειωθῇ (ἀριθμ. 57) (Βλ. Παπαδοπούλου-Τζιτζιλῆς, Πιερία, σ. 99).

φει νὰ διαπιστώσῃ ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ λέξις αὐτή, πὺν εἰσῆλθε στὸ λεξικό. Ἡ λέξις δὲν μπορεῖ νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴ λ. τσίπα μὲ τὶς ἀνωτέρω ἔννοιες. «Ἡ κατάληξη -κα δίδει σλαβικὴν ἐπίδραση καὶ ἔτσι τὸ τσίπα πιθανώτατα ὡς σλαβικὸν δάνειον ἰσχύει στὴν Ἑλλ. γλῶσσα. Τὸ τσίπα ἔχει μεταφερθῇ στὴν Ἀλβανικὴν, στὴν Βουλγαρικὴν καὶ τὴν τσιγγάνικὴν γλῶσσαν. Ἡ ἀρχὴ τῆς λέξεως μοῦ εἶναι ἄγνωστη». Τελικὰ ἀναφέρει μόνον βουλγαρικὴν λέξιν μὲ τὴν ὀνομασίαν χωρὶς ἀφτιά<sup>12</sup>.

Ὁ Ν. Ἀνδριώτης στὸ ἐτυμολογικὸν τοῦ λεξικὸν (λ.) ἐτυμολογεῖ τὸ τσίπα «ἀπὸ τὸ βυζαντ. **τσίπα**, πὺν προέρχεται ἀπὸ τὸ **σίφα**, **χόρια**» τοῦ Ἡσυχίου (ὅπου τὸ χάριον· ὁ ὑμένας, πὺν περιβάλλει τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀβγοῦ). Περί γίδας καὶ προβάτου ὡς ζῶων μὲ μικρὰ ἀφτιά οὐδεὶς λόγος γίνεται ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ τοὺς προηγουμένους.

Ὁ Ζῶης στὸ λεξικό του (λ.) σημειώνει: «**τσίπα**, ἑλλ. **σίπα**, ὄνομα αἰγός» γενικὰ χωρὶς νὰ κἀνῃ λόγον γιὰ τὴν ἰδιομορφίαν τῶν ἀφτιῶν της.

Στὸ ἐτυμολογικὸ λεξικὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τοῦ Hofmann ἀναφέρεται: «σιφλός» ὁ, μεταξὺ ἄλλων «ἀνάπηρος» καὶ **σιφλώω**, ἀκρωτηριάζω, τραυματίζω, βλάπτω, πβ. ἐπίσης **σιπαλός** = ἀνάπηρος ἢ ἀκρωτηριασμένος...».

Τὸ **σιπαλός** αὐτὸ καταχωρίζει ὁ Ἀνδριώτης στὸ λεξικὸν τοῦ τῶν ἀρχαϊσμῶν μὲ τὴν μοναδικὴν ἐρμηνείαν: δυσειδής, ἀσχημος, κακόμορφος. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ δυσειδής καὶ κακόμορφο συμπορεύεται ἀνέτως μὲ τὸ ἀκρωτηριασμός.

Σύμφωνα μὲ ἄλλους τὸ ἀρχαῖον **σίφλος**, ὁ, σημαίνει σωματικὸν ἐλάττωμα, ἀναπηρία, κουσούρι, τὸ **σιφλός**, ἢ, ὄν, αὐτός πὺν παρουσιάζει ἔλλειψη ἢ ἐλάττωμα σὲ ἓνα μέλος τοῦ σώματος καὶ ἰδίως ἀνάπηρος, σακάτης. Τὸ ἀνάπηρον καὶ ἀκρωτηριασμένος τοῦ ἐπιθέτου σιπαλός καὶ τὸ δύσμορφο καὶ δυσειδές, προερχόμενον προφανῶς ἀπὸ τὴν περιέργη μορφή τῶν ἀφτιῶν ἢ τὴν ἀνυπαρξία των, εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν αἰγοπροβάτων.

Ὅλα αὐτὰ μᾶς ἐξαναγκάζουν νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ τσίπα = γιδοπρόβατον μὲ μικρὰ ἢ ἀνύπαρκα ἀφτιά δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσυνδεθῇ ἀπὸ τὸ ἐπίθετο **σιπαλός** ἢ τὸ οὐσιαστικὸν **σίπα**, ἂν κάπου ἀναφέρεται, εἶναι δηλ. λέξις Ἑλληνική. Γιὰ τὸ σιπαλός, συνδεόμενο μὲ τὸ σίπα, τσίπα πρβλ. σιγὴ σιγαλός καὶ σιγαλέος, (ἐ) ντροπὴ (ἐ)ντροπαλός κ.ἄ.

Ἄς σημειωθῇ ὅτι στὴν Ἀλβανικὴν γλῶσσαν ὑπάρχει καὶ τὸ λ. **çipe** = προβατίνα μὲ κομμένα ἢ μικρὰ ἀφτιά<sup>13</sup>, τὸ ὅποιον μὲ δεδομένον ὅτι τὸ ἀρχικόν του γράμμα **c** προφέρεται ὅπως τὸ Ἑλληνικὸν **τσ**, ἔχομεν ἀπόλυτη ὁμοιότητα κατὰ

12. G. Meyer, λ. πρβλ. καὶ τὰ ἀναφερόμενα ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐτυμολογίαν στὸ τέλος αὐτῆς τῆς μελέτης.

13. Βλ. Νίκος Γκίνης, Ἀλβανοελληνικὸν λεξικόν, λ.



τήν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον, ἀφοῦ σημαίνει καὶ αὐτὴ κατὰ τὸν λεξικογράφο γίδα ἢ πρόβατο με μικρὰ ἀφτιά.

Τὸ νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ λέξις τσίπα προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἔστω ἀπολύτως πάντοτε ἀντίστοιχη Ἀλβανικὴ εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο, με δεδομένη μάλιστα τὴν εὐρύτατη διάδοσιν σὲ ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν χῶρον τῆς λ. τσίπα στὴν Ἑλληνικὴν ποιμενικὴν γλῶσσαν<sup>14</sup>.

Τελικὰ ὡς προστεθοῦν ἐδῶ μερικὲς σύντομες, ποικίλες, δευτερεύουσας σημασίας παρατηρήσεις.

Σὲ μοναδικὴν μαρτυρίαν, ὅσον γνωρίζω, ἀπὸ καταγραφὴν ἀπὸ τὴν Κῶ τοῦ Ἀναστ. Καραναστάση ἔχομεν τὴν λέξιν **βοῦα** (ἀριθμ. 17). Ἐξηγεῖται, ὅπως ἔχω ἀναφέρει, ὡς πρόβατο με ἀφτιά, ποὺ μόλις διακρίνονται, με παραπομπὴν γιὰ τὴν σημασίαν του στὸ Ναξιακὸν τσούλα κ.λπ. καὶ με παράλληλη καταγραφὴ τὸ λ. **κουφή**, γιδοπρόβατο, ποὺ δὲν ἔχει καθόλου ἀφτιά παρὰ μόνο δύο τρύπες, πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν Νάξο καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές.

Ὁ Καραναστάσης ἐδῶ δὲν ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν, προφανῶς λόγῳ τῆς δυσκολίας ἐτυμολογήσεως ποὺ παρουσιάζει, τὸ ἐπιχειρεῖ ὅμως σὲ νεώτερη μελέτῃ του γιὰ τὴν φωνητικὴ τοῦ ἰδίου ἰδιώματος. Σ' αὐτὴν παράγει τὸ βοῦα ἀπὸ τὸ γούβα > βούβα. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν συμφώνων ἀπὸ τὸ γούβα, ποὺ ὅπως ἀναφέρει μαρτυρεῖται στὸ ΙΛ (τὸ βούβα καὶ στὸν Δουκ.) θὰ εἶναι φαντασμαί, γλωσσικῶς ὀρθή, ἀλλὰ σημασιολογικῶς ἡ ἐρμηνεία δὲν εὐδοκῶνεται.

Ἐγγύτερα πρὸς τὴν ἀλήθεια, πιστεύω προσωπικά, κεῖται μιὰ σύνδεσις τοῦ βοῦα με τὸ βούλλα κατόπιν ἀποβολῆς τοῦ λ. Τὸ βούλλα στὰ Ναξιακὰ καὶ σὲ ἄλλα ἰδιώματα εἶναι τρύπα ποὺ γίνεται σὲ ἀφτί τῶν αἰγοπροβάτων καὶ συγκαταριθμεῖται στὰ σημάδια πρὸς διάκρισιν τοῦ ἑνὸς ζώου ἀπὸ τὸ ἄλλο<sup>15</sup>. Ἡ ἀπόστα-

14. Ἡ λέξις τσίπα φέρεται στὰ Ἀλβανικὰ ἢ Σλαβικὰ καὶ με τὸν τύπον τσίπκα, ὅπως ἔχω ἀναφέρει, τῆς ὁποίας ἡ κατάληξις -κα κατὰ τὸν Meyer δίνει σλαβικὴν ἐπίδραση. Ἐκφραζόμενος ὅμως ἴσως πολὺ τολμηρὰ διερωτῶμαι μήπως στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις ὑπὸ τὴν σλαβικὴν κατάληξιν -κα κρύπτεται ἡ Ἑλληνικὴ κατάληξις -ικα (-ικος). Ὅπως ἔχει σημειωθῇ, τὰ ζῶα με τὰ μικρὰ ἀφτιά ὀνομάζονται σὲ διάφορες Ἑλληνικὲς περιοχὰς τσίπικα (τσίπα + ἀρχαία καὶ νεοελληνικὴ κατάλ. -ικος). Τὸ δεύτερο ἄτονο ι τῆς λέξεως θὰ μπορούσε νὰ ἀπαλειφθῇ λόγῳ ἀνομοιώσεως, ποὺ θὰ ὀφειλόταν στὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ὅμοιος φθόγγος με τὸν τонуόμενον προηγούμενον. Ἀπὸ τὴν συνηθισμένην αὐτὴν διαδικασίαν ἀπὸ τὸ τσίπικα, τά, θὰ μπορούσε εὐκόλως νὰ παραχθῇ ἓνα τσίπκα, ἢ. Ἡ εἰσδοχὴ στὴν Σλαβικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ οὐδετέρου πληθυντικοῦ τσίπικα θὰ μπορούσε λόγῳ τῆς καταλήξεως -κα νὰ νοηθῇ στὴ γλῶσσαν τῶν Σλάβων ὡς θηλυκὸν καὶ νὰ γίνῃ τσίπικα, ἢ = τσίπα, ἀφοῦ ἔτσι καὶ ἀλλιῶς τὸ δεύτερο δὲν ἀποσυνδέεται κατὰ τὸν Meyer ἀπὸ τὸ πρῶτον.

15. Βλ. ΙΛ λ. βούλλα ζ'. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον τὸ ζῶο στὴν Ἠλεία καὶ ἴσως καὶ ἄλλοις ὀνομάζεται **βουλάφτικο**, ΙΛ, λ.



ση από αυτή τη βούλλα (= βούα) τρύπα μέχρι τις δύο τρύπες στην περίπτωση της ελλείψεως άφτιων τῶν αἰγοπροβάτων δὲν εἶναι, νομίζω, μεγάλη, ἔτσι ὥστε δικαίως καθιστᾷ τὴν ἐτυμολογία βούα με ἀυτὴν τὴν σημασία <βούλλα κατὰ κάποιον τρόπον πιθανή<sup>16</sup>.

Μερικὲς φορές τὸ τσοῦλα καὶ τσίπα χρησιμοποιοῦνται ἀδιάκριτα στὸν ἴδιο τόπο (ἀριθμ. 26 καὶ 30).

Ὅπως γίνεται φανερόν, τὰ τσοῦλα, τσίπα, βάτσα καὶ τὰ σύνθετα ἢ παράγωγά των ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον στὰ γιδοπρόβατα. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, πού ἡ ἀναφορὰ ἀφορᾷ καὶ ἄλλα ζῶα, ὅπως ὁ σκύλος (ἀριθμ. 20, 39) ἢ ἀγελάδα, τὸ βόδι (ἀριθμ. 21) καὶ τὸ ἄλογο<sup>17</sup>.

Ὡς **τσοῦρα**, **τσιούρα** ὀνομάζονται ἡ γίδα καὶ ἡ προβατίνα στὴν Ἀράχοβα, Εὐρυτανία καὶ Ρούμελη (ἀριθμ. 34, 36, 37). Ἀπὸ ἐνημέρωση πού ἔχω ἀπὸ Ἀλβανούς μετανάστες στὰ Ἀλβανικὰ τὸ ζῶο με κοντὰ ἢ χωρὶς ἀφτιά λέγεται *ëure* (έν.) καὶ *ëures* (πληθ.). Ἡ Ἀλβανικὴ προέλευση τῶν ὡς ἄνω λίγων λέξεων εἶναι στὴν περίπτωση αὐτὴ πιθανή. Κάποια πιθανότητα ὁμως συγκεντρώνει καὶ ἡ προέλευση νὰ εἶναι τουρκική. Πρὸς γὰρ αὐτὸ τὸ ὁμῶλλον καὶ σημασιολογικῶς συγγενὲς πρὸς τὸ τσοῦρα λαϊκὸν ἐπίθετον **τσουρούτικος** (γνωστότατο στὸ Φιλότι Νάξου καὶ ἄλλοῦ, ἀφοῦ ἔχει πλέον περιληφθῇ στὰ σύγχρονα σοβαρὰ Νεοελληνικὰ λεξικά) πού συνδέεται με τὸ Τουρκικὸ *cürüt*. Χρησιμοποιεῖται συνήθως γιὰ ροῦχα καὶ σημαίνει στανός ἢ καὶ κοντός (κουστουμί, παντελόνι) ἀλλὰ καὶ **τσούρικο** (= κουτσουρεμένο) (βλ. Χρηστικὸ λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας, Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) λ.

Ἀπὸ τὸ ἐπίθετο τσοῦλος ἔχουν προέλθει καὶ παρωνύμια, ὅπως τὰ **Τσοῦος** <τσοῦλος = ἄνδρας με μικρὰ ἀφτιά (ἀρ. 1 Νάξος), **Σσοῦλος**, παρωνύμιο ἀνδρῶν Κάσου (ἀριθμ. 20), **Τσοῦπρους**, παρατσούκλια ἀνθρώπων (ἀριθμ. 20, Εὐβοία) πρὸς βλ. καὶ ἀριθμ. 44 κ.ἄ., ὅπως ἀπὸ τὸ βάτσα τὸ **Βάτσης** (ΙΑ βάτσης). Τὸ Βάτσης ἀνδρικὸν παρωνύμιο στὴν Ἀνατ. Κρήτη γιὰ κάποιον πού εἶχε μιὰ κατσίκα με κομμένο ἀφτί (προφορ. μαρτυρία καθηγ. Χριστοφόρου Χαραλαμπίκη). Στὴ Θάσο ὑπῆρχε τὸ παρωνύμιο **Τσιλογιώργης** ἀπὸ τὸ τσίλα = τσοῦλα, ἐπειδὴ εἶχε ζῶα με κοντὰ ἀφτιά (προφορ. μαρτυρία ἐκπαιδευτικοῦ καὶ συγγραφέως Κωνστ. Χιόνη).

16. Ἐς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι, ὅπως ἀναφέρεται (Μ. Ψαρρᾶς, *Ναξιακά*, σ. 36) ἡ κατσίκα ἢ τὸ πρόβατο συνέβαινε κάποτε νὰ ἔχουν στὸ πρόσωπο μικρὲς σκούρες βούλες, πού ἔδιναν ἰδιαίτερον χαρακτηρισμὸν στὰ ζῶα (ἀναφέρονται διάφοροι χαρακτηρισμοί), ὁ ὁποῖος πάντως δὲν σχετιζόταν με τὴν ἰδιομορφίαν τῶν ἀφτιῶν των. Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα αὐτὰ ἰσχύουν, με ἐπιφυλάξεις ἔστω, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὁ Καραναστάσης ἢ ὁ πληροφοριοδότης του συνδέει ὀρθῶς τὸ βούα με τὰ μικρὰ ἀφτιά τῶν ζώων.

17. Βλ. γιὰ τὰ Βαλκανικὰ καὶ Λεξ. Parahagi, ὅ.π., σ. 366-367.

Μερικὲς φορές στὶς ἐξηγήσεις ἀπὸ συγγραφεῖς ἢ καταγραφεῖς ποὺ δίνονται σὲ σύνθετα μὲ τὸ τσοῦλα ὡς δεύτερο συνθετικὸ παραλείπεται ἡ ἀναφορὰ στὴν ιδιότητα ἀπὸ τὸ τσοῦλα καὶ παραμένει μόνον αὐτὴ τοῦ πρώτου συνθετικοῦ. Στὴν μελέτη Γ. Ζευγώλη ἔχομε: **ἀσπροκεράτσουλο** = ἄσπρο μὲ κέρατα, ἐνῶ ἀναφέρεται τὸ **ἀσπρότσουλο** ὡς ἄσπρο μὲ μικρὰ αὐτιά ἢ καὶ **κουφὸ** χωρὶς αὐτιά· **μαουλοκερατσούλα** = μαουλάτη μὲ κέρατα· **παρδαλοκεράτσουλο** ἢ **παρδαλοκερατσούλα** = μὲ ἄσπρα καὶ μαῦρα μπαλώματα καὶ μὲ κέρατα, **κερατσούλικο**, **κερατσούλα** = ποὺ ἔχει κέρατα· **ψαρογκεράτσουλο** = πρόβατο ψαρὸ μὲ κέρατα (Ζευγ. Γ., Νάξος)· **ἀσπρογκεράτσουλο** = ἄσπρο πρόβατο μὲ κέρατα· **γκερατσούλικο** = πρόβατο μὲ κέρατα· **μαυρογκεράτσουλο** = πρόβατο μαῦρο μὲ κέρατα κ.ἄ. (Χουζούρ. Νάξος, Φιλότι).

### Βιβλιογραφία

- Andriotis Nikolaos, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), Wien 1974.
- Hofmann J. B., *Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*, ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Ἀντωνίου Δ. Παπανικολάου, ἐν Ἀθήναις 1974.
- Neugriechische Studien, Die slavischen, Albanischen und Rumänischen Lehnworte im Neugriechischen*, Wien 1894 (Sitzungsberichte Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Classe, Band CXXX).
- Papahagi Tache, *Dictionarul Dialectului Aromân, general și etimologie, Dictionaire Aroumain (Macédo-Roumain), général et étymologique*, 1963.
- Αλιπράντης Νίκος Χρ., *Λεξικὸ τῶν ιδιωμάτων καὶ τῶν ἐγγράφων τῆς Πάρου. Μὲ τρεῖς μελέτες γιὰ τὰ ιδιώματα τῆς Πάρου*, Ἀθήνα 2001.
- Αὐγέρης Δημήτριος Ἀθ., *Οἱ ξωμάχοι τῆς Στάνης στὶς δυτικὲς πλαγιὲς τοῦ Φενεοῦ (Διαβίωση – λαϊκὴ παράδοση – ἱστορικὰ στοιχεῖα)*, Κόρινθος 2006.
- Βαρδακούλιας Ἰω., *Γλωσσάρι τοῦ Θεολόγου Θάσου*, λεξ. ὑπὸ ἐκδοσῆ.
- Βερώνης Γιάννης Στυλ., *Βοσκοὶ καὶ βοσκοσύνη στὴν Ὀρεινὴ Νάξο, Ἥθη, ἔθιμα, θεσμοί, γλῶσσα, συνήθειες καὶ παραδόσεις τῆς ναξιακῆς ποιμενικῆς ζωῆς*, Ἀθήνα 2009.
- Γαρεφαλᾶκης Νίκος Θ., *Λεξικὸ ιδιωματισμῶν Κρητικῆς διαλέκτου (περιοχῆς Σητείας)*, Σητεία Κρήτης 2002, λ. βάτσικα ὀζά.
- Γερακούδης Σωτήρ., «Τὸ λεξικὸ τῶν τσομπάνηδων», *Θασία γῆ* τευχ. 30 Νοέμβρ. – Δεκέμβρ., ἔτ. 2020.
- Δουγᾶ-Παπαδοπούλου Εὐαθία - Τζίτζιλῆς Χρήστος, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ὀρεινῆς Πιερίας, Λεξιλόγιο-παραγωγικὸ*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 573, 57 καὶ 99 (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν).

- Ζευγώλης Γ. Δ., «Ποιμενικά της Όρεινης Νάξου», *Λαογραφία* 15 (1953), σ. 61-110.
- Ζώης Λεωνίδας Χ., *Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου*, τόμος Β', Λαογραφικόν, Αθήναι 1963.
- Ήλιόπουλος Κ. Ν., «Ποιμενικά της Ήλείας», *Λαογραφία* 12, τεύχ. Β' (1939), σ. 253-285.
- Ιλ, *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Έλληνικής, της τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνῶν*.
- Καραμανῆς Εὐάγγελος, *Ὁργάνωση τοῦ χώρου, τεχνικὲς καὶ τοπικὴ ταυτότητα στὰ κοπατσάρι-κα χωριά τῶν Γρεβενῶν*, ἐπιμ. Παναγιώτης Ί. Καμηλάκης, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν, ἀρ. 25, Αθήνα 2011.
- Καραναστάσης Α., «Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ Νισύρου Δωδεκανήσου», *Νισυριακά* 10 (1987), σ. 137.
- Καραναστάσης Ἀναστάσιος Μ., «Ποιμενικά τῆς Κῶ», *Λαογραφία* 16 (1956), σ. 21-104.
- Καραναστάσης Ἀναστάσιος Μ., «Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπалаίας», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8 (1958), σ. 103.
- Καραποτόσογλου Κ., «Γλωσσικὰ Μυκόνου», *Ἑλληνικά* 55, (1) (2005), σ. 91-92.
- ΚΛ, Κέντρον Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν.
- Κουσαθανᾶς Παναγιώτης, *Χρηστικὸ λεξικὸ τοῦ ιδιώματος τῆς Μυκόνου*, Ἡράκλειο 1996.
- Λάζαρης Χριστόφορος Γ., *Τὰ Λευκαδίτικα* (διαδικτυακὸ), ἰδιωτικὴ ἔκδοσις 1970.
- Λεβογιάννης Ν. Ι., *Τὰ βοσκίστικα, Κωμικὴ Νάξου, Τόπων χρώματα – Ἀντιθέσεων Ἀρμονία*, τόμ. Β', Αθήνα 2001, σ. 43 κέξ.
- Λουκόπουλος Δ., *Τὰ Ποιμενικά τῆς Ρόμης*, ἐν Αθήναις 1930 (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὁφελιμῶν Βιβλίων).
- Μάνεσης Σταῦρος, «Ἡ παραγωγικὴ κατάληξις -αβος», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 16 (Αθήνα 1986).
- Μάνεσης Σταῦρος, *Ιστορικὸ λεξικὸ τοῦ Μυκονιάτικου ιδιώματος*, τόμος Β' 2001.
- Μηνᾶς Κωνσταντῖνος, *Λεξικὸ τῶν ιδιωμάτων τῆς Κάρπαθου*, Κάρπαθος 2006.
- Μπασλῆς Γιάννης, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Ὀλύμπου*, τόμ. Α', τὸ ἰδιωματικὸ λεξιλόγιο, Ἑρμηνευτικὸ-Ἑτυμολογικὸ, Αθήνα 2010.
- Μπόγκας Εὐάγγελος Ἀθαν., *Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα Ἡπείρου (Βορείου, Κεντρικῆς καὶ Νοτίου, Α' Γιαννιώτικο, ἄλλα λεξιλόγια*, Ἰωάννινα 1964 [ἐκδόσεις Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν].
- Μποσινάκος Γεώργιος, «Γλωσσικὰ Ἀράχοβας Ναυπακτίας», *Ναυπακτικά* 5 (1980-91).
- Νημᾶς Θεόδωρος Α., *Γλωσσάριο Πλατάνου (Βάνιας) Τρικάλων. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς Θεσσαλικῆς διαλέκτου*, Θεσσαλονίκη 2019.
- Ξανθινάκης Ἀντών. Β., *Λεξικὸ ἐρμηνευτικὸ καὶ ἐτυμολογικὸ τοῦ Δυτικοκρητικῶ γλωσσικοῦ ιδιώματος: συνώνυμα-ἀντίθετα ἐπεξηγηματικὰ παραδείγματα ιδιωματοῦ λόγου*. Πρόλογος-ἐπιμέλεια Χριστόφορος Χαραλαμπίκης, ἔκδ. 2η: Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης 2001.
- Ξανθουδίδης Στέφανος, «Ποιμενικά Κρήτης», *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς* 5 (1920), σ. 267-323.
- Παπανικολάου Φώτης Δ., *Γλῶσσα καὶ λαογραφία ἐπαρχίας Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1973.
- Προμπονᾶς Νικόλαος Γ., *Χρηστικὸ Σιφνιακὸ γλωσσάριο, μικρὸς γλωσσικὸς θησαυρὸς*, Αθήνα 2019.
- Ράπτης Δημ. Ἐλ., *Τὸ Μυρόφυλλο Τρικάλων (1880-1980)*, Ἄρτα 1994.

- Ραπτοτάσιος Ἰωάννης Μιχ., *Τὰ θκά μας. Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Διασέλου (Πάνιτσας) καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῶν Ἀντιχασίων. Λεξικογραφικὴ μελέτη*, Τρίκαλα 2009.
- Ρουμελιώτης Παναγιώτης Γεωργ., *Λαογραφικὰ τῶν χωρίων τοῦ Ζάρακα τῆς Ἐπιδαύρου Λιμνηρᾶς Λακωνίας*, Ἀθήνα 1996.
- Σακελλαρόπουλος Νώντας, *Λαογραφικὰ Βερσιτσίου Καλαβρύτων*, 1974.
- Σαρλῆς Βασίλειος Παντ., *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα τοῦ Δήμου Φενεοῦ Κορινθίας*, τόμος Β΄, Ἀθήνα 2003.
- Σέργης Μανώλης Γεωργ., *Λαογραφικὰ καὶ Ἐθνογραφικὰ ἀπὸ τὸ Γλυνάδο Νάξου*, Ἀθήνα 1994.
- Σιούτας Ἀθανάσιος Κ., *Γλῶσσα καὶ παράδοση στὰ Χάσια*, Καλαμπάκα 2018.
- Σκανδαλίδης Μιχάλης Εὐστ., *Λεξικὸ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Νισύρου*, Ἀθήνα 2015 [Ἑταιρεία Νισυριακῶν Μελετῶν].
- Σουλιώτης Κων. Ἀπ., *Λεξικόν. Τὰ λόγια καὶ τὰ χρόνια. Ντοπιολαλιὰ Καππᾶς Καρδίτσας*, Ἀθήνα 2007.
- Σοφὸς Ἀντ. Μηνᾶ, *Τὰ λαογραφικὰ τῆς Κάσου*, τόμ. Β΄, *Τὰ ποιμενικά*, Ἀθήνα 1991.
- Σπύρου Ἀριστοτέλης Ἡ., *Τὸ ἐλληνικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς Δελβίνου καὶ Ἀγίων Σαράντα*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2008.
- Στάθης Εὐάγγελος Σ. – Κων/τίνος Ε., *Γλῶσσάρι τοῦ ἰδιώματος Ἀντικῆς Θεσσαλίας καὶ εὐρύτερης περιοχῆς αὐτῆς*, Τρίκαλα 2012.
- Τάκης Βασ. Π., *Ἡ ἀγραφιώτικη γλῶσσα. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη τοῦ ἀγραφιώτικου γλωσσικοῦ ἰδιώματος*, Καρδίτσα 2003.
- Τζαμπουρτᾶς Ζήσης, *Γλωσσικὸς θησαυρὸς τῶν Καραγκούνων*, Καρδίτσα 2006.
- Τσιουρῆς Δημήτριος – Τσιουρῆ Σταυρούλα Δ. – Τσιουρῆ Ἀθανασία Δ., *Ἡ γλῶσσα τῆς Δρακότρυπας Ἀγρᾶφων – Γραμματικὴ – Λεξιλόγιον. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς τοῦ πεδ. Δήμου Γόμφων*, Καρδίτσα 2010.
- Χατζιάρας Δημ. Π., *Τὸ Θεσσαλικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα – Γλῶσσάρι. Λεξικόν*, Ἀθήνα 1995.
- Χουζούρης Γιώργης Κ. – Χουζούρης Γιάννης Κ., *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Φλωτίου Νάξου*, Ἀθήνα 1913.
- Ψαρρᾶς Μανώλης Ἰ., «Φιλωτίτικη Λαογραφία - Ἠθογραφία. Ποιμενικά», *Ναξιακά* ἔτος IV, τ. 19-20, Μάρτιος - Ἰούνιος 1988.

## SUMMARY

STEF. D. IMELLOS

**Tsoula, tsipa, vatsa. Semantic and etymological observations on pastoral terms.**

*In this study, reference is made to pastoral terms, and in particular to the terms **tsoula, tsipa, vatsa**, which refer mainly to goats with short ears, and often very short to non-existent ones. The study is based on rich material, widespread throughout the Greek world, which the author has gathered from every available source, written or oral, and which he cites.*

*Of the above three terms, the first two (**tsoula, tsipa**) are very widespread even in the greater Balkan region, in contrast to the third (**vatsa**), which occurs to a limited extent mainly in Crete, and in Kos, the island of the Dodecanese, according to our current knowledge.*

*The author makes observations of morphological-semantic but also of etymological nature. From the etymological examination, the author concludes that the term **tsoula** is connected to the ancient Greek **kyllos**, which has survived to this day in Greek under the type of **koulos**, whereas the word **tsipa** is connected to the ancient Greek **sipalos**, which means ugly, poor, as the animals with short ears are considered to be.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ